

Музика О.Л. Основні поняття суб'єктно-ціннісного аналізу розвитку особистості// Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики. Навчальний посібник. (Рекомендовано МОН України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1.4/17-Г-3165 від 28.09.2010 року)– 3-тє вид., перероб. і доп. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 465-500

465

РОЗДІЛ XVI. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ ЗАВДАННЯМ З КУРСУ «ПСИХОЛОГІЯ ЦІННІСНОЇ СВІДОМОСТІ» (О.Л. Музика)

16.1. БАЗОВА МЕТОДИКИ ДО КУРСУ «ПСИХОЛОГІЯ ЦІННІСНОЇ СВІДОМОСТІ»

МЕТОДИКА МОДЕЛЮВАННЯ ЦІННІСНОЇ СВІДОМОСТІ (ММЦС)

АВТОР – О.Л. МУЗИКА

Повна назва та автор	Вихідне джерело	Джерела з описом та прикладами застосування
<p>Методика моделювання ціннісної свідомості (ММЦС) Автор – О.Л. Музика</p>	<p>Музика О.Л. Суб'єктно-ціннісний аналіз особистісного росту / Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – № 6 (30). – Ч.І. – С. 137-143.</p>	<p>Музика О.Л. Проектування проблемно-орієнтованих технік ціннісної підтримки розвитку здібностей // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – №17 (41). – Ч.І. – С.128-135.</p> <p>Музика О.Л. Програма ціннісної підтримки розвитку здібностей та обдарованості «Три кроки». – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 34 с.</p> <p>Тичина І.М. Професійна переорієнтація випускників вищих навчальних закладів як чинник особистісного самоздійснення: Дис...канд. пс. наук. – Ів.-Франківськ, 2009. – 228 с.</p>

Історія виникнення та теоретичні засади

Основні теоретичні підходи та дослідницькі прийоми методики моделювання ціннісної свідомості – ММЦС

(початкова назва: методика вивчення ціннісної свідомості – МВЦС) склалися у 1993-1997 роках, коли автор працював над дисертаційною роботою «Суб'єктно-ціннісний аналіз розвитку творчо обдарованої особистості (на матеріалі технічної творчості)». Після проведення пілотажних досліджень відкрився ряд проблем, які не могли бути вирішені існуючими методами: 1) відомі стандартизовані номотетично орієнтовані методики показували тільки відмінності творчо обдарованих особистостей від пересічних людей, але не виявляли їх сутнісних властивостей, власне того, що робить їх обдарованими; звідси висновок: методики мають бути ідеографічними; 2) як показали попередні дослідження з використанням біографічної бесіди, основні особливості творчо обдарованої особистості і те, що вирізняло її з-поміж інших, крилися не стільки у вміннях, пізнавальних процесах чи іманентній креативності (як це було прийнято вважати), скільки в особистісних відмінностях і використанні ціннісного досвіду.

Теоретичні засади психологічних досліджень і психологічної допомоги з використанням методики ММЦС ґрунтуються переважно на авторських теоретичних розробках, базою для яких стали праці К.О. Абульханової-Славської, Л.І. Анциферової, Д. Банністера, Б.С. Братуся, А.В. Брушлінського, Ф.Ю. Василюка, В.О. Васютинського, Л.С. Виготського, В.П. Зінченка, З.С. Карпенко, Дж. Келлі, Г.С. Костюка, Р.Л. Кричевського, О.І. Кульчицької, К. Левіна, Д.О. Леонтьєва, С.Д. Максименка, Дж. Міда, В.О. Моляко, Р. Нісбета, А.В. Петровського, В.А. Петровського, Л. Росса, С.Л. Рубінштейна, О.Б. Старовойтенко, В.О. Татенка, Дж. Тернера, Т.М. Титаренко, Ф. Франселли, Дж. Хоманса, Т. Шибутані та ін.

466

Пошук підходів, що базуються на вивченні історії життя людини, привів до аналізу праць радянських (Б.Г.Ананьєв, С.Л. Рубінштейн) та зарубіжних дослідників, у першу чергу ідеографічно зорієнтованих робіт Г. Олпорта і Дж. Келлі. Найбільш релевантним методом для вивчення творчо обдарованої особистості видавався метод репертуарних

решіток Дж. Келлі, але й він не зовсім відповідав завданням дослідження. По-перше, двополюсний конструкт за Келлі ніяк не вписувався в поняття особистісної цінності (бо чи може особистісна цінність мати негативну валентність?), а, по-друге, заданий, фіксований репертуарний список нівелював переваги ідеографічного дослідження. Серед значимих людей у творчо обдарованій особистості безумовно були конкретні, а іноді й віртуальні люди, соціальні ролі яких знаходилися у дуже широкому і часто непередбачуваному діапазоні.

Для встановлення індивідуального репертуарного переліку значимих людей було вирішено застосувати біографічну бесіду. Праці О.О. Кроніка, Н.А. Логінової, М.О. Рибнікова дозволили вибудувати основні її принципи. Практика показала, що одні із найкращих прийомів біографічно-рефлексивної бесіди містяться у процедурах каузометрії, елементи якої можуть застосовуватися у ММЦС. У першу чергу йдеться про хронологію значимих подій і подієві групи – людей, які були референтними на різних життєвих етапах.

Відхід від теоретичних позицій Дж. Келлі змусив вдатися до аналізу праць з психології свідомості, психосемантики і когнітивної психології. У роботах Т.І. Артем'євої, В.О. Моляко, В.Ф. Петренка черпалися ідеї про будову і функціонування свідомості, про взаємозв'язки розвитку свідомості й особистості. Пошук «одиниць» дослідження змусив звернутися до праць Л.С. Виготського, В.П. Зінченка, Б.С. Братуся. «Особистісні цінності» як основна категорія розвитку творчо обдарованої особистості виявилися досить продуктивними. А оскільки особливість творчо обдарованої особистості полягала насамперед у здатності до саморозвитку, довелося звернутися до праць С.Л. Рубінштейна, К.О. Абульханової-Славської, Л.І. Анциферової, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко. Саме вони і дані власних емпіричних досліджень передували ідеї ввести поняття «суб'єктні цінності», яке є базовим для аналізу даних, отриманих з допомогою ММЦС.

У процесі досліджень погляди еволюціонували. Як уже зазначалося, початкова назва методики була МВЦС (методика вивчення ціннісної свідомості). Але згодом роботи В.В. Налімова підвели до думки замінити слово «вивчення» на «моделювання», оскільки останнє точніше відображає суть процедури. З'явилися і технологічні можливості для комп'ютерного факторного моделювання, і автор, склавши дяку «ручній процедурі», описаній Ф. Франселлою і Д. Банністер, перейшов до його застосування. Поступово під впливом робіт А.В. Петровського замість поняття «значимі» стало застосовуватися поняття «референтні» особи. Діалектичні коливання між емпіричними даними і їх теоретичним осмисленням спонукали до формулювання принципів суб'єктно-ціннісного аналізу даних, отриманих з допомогою ММЦС, виокремлення певні феноменів ціннісної свідомості (феномен одного квадранта, феномен мінливої стійкості), дослідження можливості ММЦС для групових тренінгів та індивідуального консультування.

Методику та її модифікації було використано у ряді дисертаційних досліджень (І.С. Загурська «Розвиток самооцінки творчих здібностей у молодшому шкільному віці» (2006), Н.Ф. Портницька «Наслідування як психологічний механізм розвитку творчих здібностей у дошкільному віці» (2007), Н.О. Никончук «Рефлексивно-ціннісна регуляція розвитку учбових здібностей у молодшому шкільному віці» (2009), І.М. Тичина «Професійна переорієнтація випускників вищих навчальних закладів як чинник особистісного самоздійснення» (2009), О.М. Савиченко «Ціннісно-мотиваційна регуляція розвитку спортивних здібностей у юнацькому віці» (2009).

467

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ МОДЕЛЮВАННЯ Й АНАЛІЗУ ЦІННІСНОЇ СВІДОМОСТІ

Принципи суб'єктно-ціннісного аналізу при застосуванні ММЦС для реконструкції ціннісної свідомості і надання ціннісної підтримки

Суб'єктно-ціннісний аналіз – це комплекс теоретичних уявлень, дослідницьких та інтерпретаційних процедур, які спрямовані на реконструкцію й вивчення внутрішніх особистісно-ціннісних детермінант регуляції поведінки, діяльності та саморозвитку.

Принцип опори на ціннісний досвід людини. Змоделювати ціннісну свідомість і змінити її особистісно-розвивальну спроможність можна лише спираючись на існуючі, закріплені в індивідуальному ціннісному досвіді людини, ціннісно-регуляційні структури, що через певні причини, як от накопичення ціннісних конфліктів, спотворення захисними механізмами, девальвація окремих цінностей тощо, втратили свою ефективність.

Принцип «вмонтовування» у ціннісну свідомість привнесених цінностей. Нові ціннісні конструкти мають доповнювати усталену систему цінностей, а не перебудовувати її. Радикальні зміни навряд чи можливі навіть у результаті кваліфікованого, але короточасного психологічного впливу.

Принцип групового зняття ціннісних дисонансів. Ті розбіжності у ціннісному досвіді, які видаються людині травмуючими, досить часто знімаються у процесі групової взаємодії, коли вони трактуються групою як допустимі, нормальні, такі, що часто зустрічаються.

Принцип доповнення ціннісно-регуляційних схем. Нерідко в структурі суб'єктних цінностей не вистачає певних діяльнісних чи моральнісних компонентів. Ціннісна підтримка має спрямовуватися на заповнення цих прогалів з метою активізації смислового чи інтенційного компонентів суб'єктної активності.

Принцип зняття ціннісної конфліктності. Часто у ціннісному досвіді людини співіснують ціннісні утворення, пов'язані з різними життєвими періодами та людьми, протилежними за своєю ціннісною спрямованістю. Такий досвід може бути або вмонтований у ціннісні моделі

саморозвитку, або знівельований шляхом повторної реконструкції ціннісної свідомості.

Принцип включення нових ціннісних регуляційних схем у нові схеми особистісного саморозвитку. Цей принцип реалізовується шляхом включення в програму *особистісного саморозвитку* не лише ціннісних конструктів, а й реальних референтних осіб, які входять або можуть увійти до контактного оточення і взяти безпосередню участь у ціннісному обміні і ціннісній підтримці.

Принцип особистісного наближення діяльнісних цінностей. Реалізується шляхом виокремлення у вміннях, необхідних для особистісного зростання, окремих дій і операцій і складання конкретних планів з їх вдосконалення.

Принцип особистісного наближення моральнісних цінностей реалізується шляхом виокремлення їх носіїв – людей з контактного оточення.

Принцип соціальної валідизації цінностей. Іноді цінності особистісного зростання не узгоджуються із системою цінностей контактної соціальної групи. Залучення групи осіб до надання ціннісної підтримки може сприяти підвищенню стійкості клієнта у ствердженні і відстоюванні особистісних цінностей.

Принцип рефлексивно-особистісної асиміляції цінностей. Реконструкція ціннісної свідомості, спрямована на особистісне зростання, можлива лише за умови активності суб'єктів, їх спрямованості на самопізнання і самовдосконалення.

Принцип визнання за особистістю права на відторгнення чи неприйняття певних цінностей, які є несумісними з її рівнем особистісного чи професійного розвитку. Ціннісна підтримка, як і будь-які інші розвивальні впливи (за Л.С.Виготським), має здійснюватися в зоні ближчого розвитку.

Принцип неактивності ціннісних конструктів. Досить часто окремі ціннісні

уявлення існують у свідомості людей неактивно, ізольовано,

«інкапсульовано», а регулювати поведінку починають лише тоді, коли вплітаються у реальні життєві контексти, у мотивацію реальних вчинків людини.

Принцип врахування необхідності латентного періоду, який потрібний для перебудови ціннісної свідомості під дією розвивальних впливів. Після ціннісної підтримки необхідний деякий час для того, щоб одні цінності включити в контекст регуляції особистісного зростання, а інші – відкинути.

Принцип досягнення, фіксування і ціннісного закріплення успіхів у нових видах і способах діяльності.

Принцип взаємного поцінування досягнень сприяє ціннісному обміну, в результаті якого відбуваються як процеси групової інтеграції на основі спільних інтересів та цінностей, так і процеси індивідуалізації, які йдуть через визнання підвищеної компетентності особистості в окремих сферах діяльності.

Принцип нерівномірності розвитку і динаміки ціннісних пріоритетів. Особистісне становлення відбувається в потоці життя. Життєві переживання, пов'язані з коханням, втратою близьких людей, втотою тощо можуть тимчасово відсунути на задній план питання особистісного саморозвитку. В таких випадках не залишається нічого іншого, як дати людині час, щоб пережити ці події, включити їх у систему особистісних цінностей, а вже тоді повернутися до проблеми особистісного зростання.

Ще ряд принципів має пряме відношення до дослідницьких процедур ММЦС і буде розкритий нижче.

Основні поняття суб'єктно-ціннісного аналізу розвитку особистості

1. Провідні потреби, які лежать в основі особистісного розвитку: потреба у визнанні та поцінуванні, потреба в самоідентичності, потреба у розвитку та потреба в суб'єктності. Існує два основні рівні ціннісної регуляції, які різняться розвитком рефлексії, суб'єктності, та й, власне, рівнем особистісного розвитку: ситуаційно-нормативний і суб'єктно-ціннісний.

2. Ситуаційно-нормативні схеми регуляції поведінки та діяльності пов'язані з орієнтацією на вимоги ситуації, соціальні

норми та очікування і актуалізуються у тих випадках, коли не порушується самоідентичність особистості.

3. Суб'єктно-ціннісні схеми регуляції особистісного розвитку переважають в окремих типів особистості, наприклад, в обдарованих людей, які, регулюючи власний розвиток, керуються переважно внутрішніми ціннісними критеріями.

4. Цінності – у філософії та соціології об'єктивно-суб'єктивне відношення, що відображає значимість, цінність для людини окремих предметів, явищ, ідей, уявлень та інших утворень як матеріальної, так і духовної природи.

5. Особистісні цінності – це сформовані в процесі вирішення життєвих завдань і закріплені в ціннісному досвіді людини уявлення про індивідуальні способи і соціальні умови задоволення базових особистісних потреб. Особистісна цінність як певний когнітивний конструкт є не лише структурною, але й дослідницькою одиницею ціннісної свідомості, яка може бути відтворена психологічними засобами.¹

6. Ціннісна свідомість особистості – це сукупність уявлень, в яких відображено особистісні цінності людини, що можуть мати різні рівні вираженості, актуалізованості, стійкості і регуляційного потенціалу. Як психологічний центр регуляції діяльності і розвитку особистості ціннісна свідомість концентрує в собі вибіркові, особистісно-значимі результати життєвого досвіду як у сфері соціальних стосунків і діяльності, так і у сфері особистісного саморозвитку. Поняття «**ціннісна свідомість**» у нашому розумінні є суб'єктивною (у плані локалізації та інтерпретації ціннісного досвіду) і суб'єктною (у плані джерел і детермінації активності) характеристикою індивідуальної свідомості.

7. Ціннісний конструкт – це елементарне ціннісне уявлення про способи соціальної поведінки і діяльності, що:

469

- 1) констатує їх корисність (у суб'єктивній інтерпретації суб'єкта);
- 2) виникає у суб'єкта в результаті накопичення ціннісного досвіду;

---

¹ Надалі терміни «особистісна цінність» і «цінність» вживатимуться як синоніми.

- 3) відтворюється семантичними засобами суб'єкта;
- 4) має однополюсну будову;
- 5) може набувати різної значимості в залежності від оцінки суб'єктом його ролі в регулюванні поведінки людини в окремих життєвих ситуаціях;
- 6) може включатися як складова частина до інших ціннісних утворень, зокрема, суб'єктних цінностей.

З точки зору значимості у факторно-семантичній моделі ціннісної свідомості низькозначимий ціннісний конструкт – це неактуалізоване чи девальвоване ціннісне уявлення, ціннісність якого на момент дослідження знижена, але може знову зростати зі зміною життєвої ситуації чи життєвих домагань особистості. В окремих випадках незначимі ціннісні конструкти можуть бути нав'язаними, надуманими, привнесеними чи декларованими цінностями, які згодом через підтвердження реальними діями можуть увійти до складу суб'єктних цінностей, а на разі відображають соціальні експектації або ж мрії чи нереалістичні життєві домагання суб'єкта. На відміну від особистісного конструкта Дж. Келлі, ціннісний конструкт – це не біполярне, континуальне утворення, а дискретний центр оцінки (ретроспективної, прогностичної, ситуативної, епізодичної тощо), універсальність, транситуаційність, оцінна гнучкість якого забезпечується зв'язками із десятками інших ціннісних конструктів, що відображають різні пласти життєвого досвіду особистості.

8. Ціннісна когнітивна складність – це характеристика ціннісної свідомості, яка відображає відмінності між людьми в кількості ціннісних конструктів і семантичних зв'язків між ними, що можуть бути актуалізовані для оцінки життєвої ситуації і прийняття рішення про лінію поведінки у ній.

Ціннісна когнітивна складність безумовно пов'язана з диференційованістю ціннісної свідомості. Творчо обдаровані люди зазвичай легко генерують у 2-3 рази більше конструктів, ніж пересічні. Важливо, що одні й ті ж самі ціннісні конструкти можуть набувати різної значимості в залежності від параметрів життєвої ситуації, і між ними можуть встановлюватися різні семантичні (кореляційні, при факторному моделюванні) зв'язки.

Порівняння творчо обдарованих і пересічних людей за когнітивною диференційованістю показує, що і одним, і іншим

притаманне прагнення до інтеграції та спрощення оцінних конструктів, але, якщо для пересічних людей ця закономірність є всеохоплюючою, то для творчо обдарованих людей вона поширюється лише на ті сфери, які не стосуються творчої діяльності. Здатність до збереження ціннісної когнітивної складності у сфері творчої діяльності, а відтак і здатність до саморегуляції особистісного розвитку у цій сфері, очевидно є сутнісною ознакою творчо обдарованої особистості. Можна припустити, що це є певною закономірністю, яка пояснює існування, функціонування, особистісну стійкість й інших типів людей.

Феномени ціннісної свідомості.

9. Феномен одного квадранта. Факторно-семантична модель ціннісної свідомості особистості розміщується, як правило, в одному квадранті, що утворюється координатними осями. Це й зрозуміло, бо особистісні цінності на те й цінності, щоб мати позитивну валентність для людини, навіть якщо це й не збігається з усталеним розумінням цінностей. Для окремої людини цінностями можуть бути і лінощі, і впертість, і громадська пасивність, і тютюнопаління. Коли ж окремі цінності розміщуються у різних квадрантах, то на рівні математичної інтерпретації це означає, що вони мають обернену кореляцію, а на рівні психологічного аналізу є показниками конфліктності цінностей чи кризових процесів у свідомості людини.

10. Феномен двофакторності ціннісної свідомості. Відомі класифікації цінностей орієнтовані більшою мірою на спектр суспільних цінностей (політичні, економічні, духовні і т.д.), який далеко не завжди повністю і на такому рівні узагальнення відображається у ціннісній свідомості окремих людей. Факторно-семантичне моделювання показало, що майже всі цінності особистості охоплюються двома факторами. Змістовий аналіз дає підстави для

470

того, щоб визначити їх як діяльнісні цінності (ДЦ) та моральнісні цінності (МЦ). Цей дуже загальний поділ, який спочатку було помічено при аналізі емпіричних даних, є чи не єдино можливим, коли зважати на те, що кожна людина має індивідуальний набір тільки їй властивих цінностей, які важко охопити більш детальною класифікацією. З іншого боку він є

достатнім, щоб відобразити адаптаційні і регуляційні процеси.

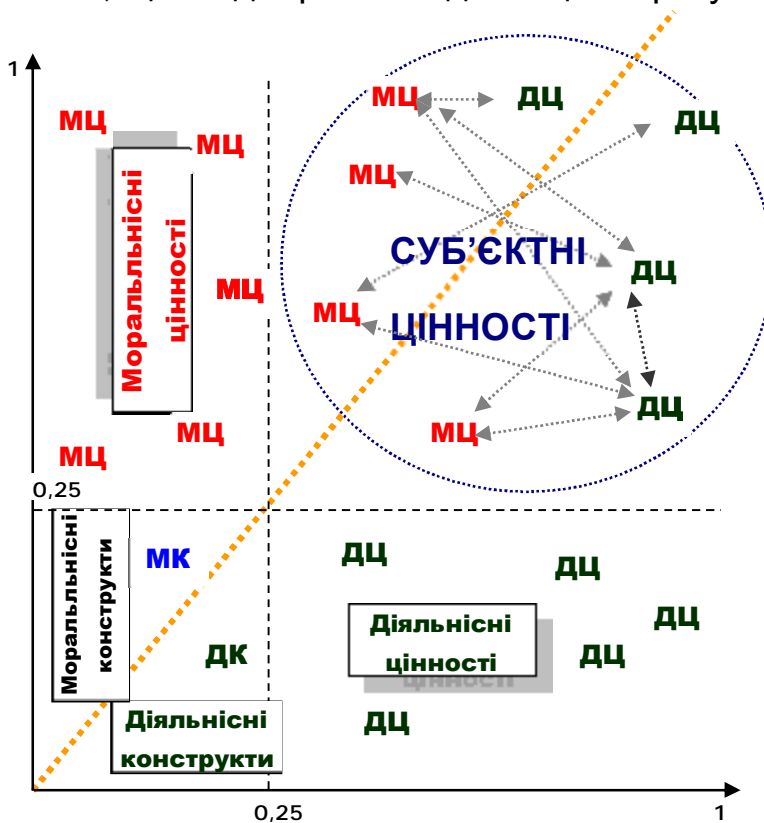

Рис. 1. Факторна модель ціннісної свідомості особистості

11. Феномен мінливої стійкості. Психосемантична модель ціннісної свідомості дає змогу наочно уявити, що у різних життєвих ситуаціях на перші ролі виходять різні цінності з числа наявних, тобто змінюються не ціннісні конструкти, а кореляційні зв'язки між ними. Таким чином ціннісна свідомість людини стає ізоморфною з новою життєвою ситуацією і набуває здатності адекватно регулювати поведінку в ній, зберігаючи при цьому свою цілісність. Оцінна й регуляційна функції свідомості реалізуються за рахунок зміни характеру зв'язків між цінностями (їх кількості, міцності), при цьому змінюється як семантичне наповнення, так і регулююча здатність ціннісних конструктів чи їх поєднань. Чим більше взаємозв'язків має цінність, тим вона значиміша для людини, і навпаки, чим менше цих зв'язків, тим більше ізольованою є та чи інша цінність, і тим меншою мірою вона визначає поведінку людини. Таким чином, стійкість особистості забезпечується усталеним переліком ціннісних конструктів, що складають її

ціннісну свідомість. Своєрідність, унікальність, самобутність особистості визначається індивідуально неповторним ціннісним досвідом кожної особистості, який закріплено у змісті ціннісних конструктів. Пластичність, адаптивність особистості забезпечується гнучкою системою взаємозв'язків між цінностями, що здатна перебудовуватися відповідно до типу і значимості життєвої ситуації.

Структуру ціннісної свідомості утворюють дві групи цінностей: моральнісні і діяльнісні.

12. Моральнісні цінності особистості – це внутрішні ціннісні індивідуально своєрідні уявлення, що задають морально-етичні смислові координати взаємодії з іншими людьми в

471

процесі вирішення життєвих завдань і саморозвитку. З точки зору застосування ММЦС, моральнісні цінності утворюють один з двох відносно ортогональних факторів, в системі координат яких розміщуються ціннісні конструкти індивідуальної свідомості.

13. Діяльнісні цінності – це індивідуально своєрідні внутрішні ціннісні уявлення про власні діяльнісні ресурси (ансамбль вмінь та можливостей) для підтримки особистісної самоідентичності та особистісного саморозвитку у тій чи іншій життєвій ситуації. З точки зору застосування ММЦС, діяльнісні цінності утворюють другий фактор і вісь координат у факторно-семантичній моделі ціннісної свідомості.

Поняття «**суб'єктні цінності**» виникло внаслідок осмислення великого масиву даних моделювання ціннісної свідомості технічно обдарованих людей, які не узгоджувалися з початковими авторськими припущеннями і класичними уявленнями про ортогональність факторів як запоруку чистоти факторного аналізу. Як правило, у моделях ціннісної свідомості обдарованих людей завжди були представлені високозначимі ціннісні конструкти, які за своїм семантично-змістовим наповненням мали б відноситися до одного з двох основних факторів – моральнісних чи діяльнісних цінностей, але при цьому чомусь мали тісні кореляційні зв'язки між собою. Накопичення емпіричних даних, в яких подібне часто повторювалося, привело до думки про пошук закономірностей і необхідність додаткових теоретичних вибудов.

14. Суб'єктні цінності – це особливі поєднання високозначимих моральнісних і діяльнісних цінностей, що тісно корелюють між собою і утворюють внутрішню самодостатню, самодетерміновану основу для регуляції діяльності і саморозвитку особистості, оскільки містять в собі і ціннісно-сміслові, і інструментально-діяльнісні характеристики, які дозволяють задовольняти основні особистісні потреби (у визнанні й поцінуванні, у підтриманні самоідентичності, у розвитку, у суб'єктності), через вироблення ціннісної основи й мотивів діяльності у певній життєвій ситуації.

Суб'єктні цінності є своєрідними бінарними або ж поліструктурними утвореннями, регуляційна дія яких забезпечується саме сукупною взаємодією моральнісних та діяльнісних чинників, які, коли їх взяти окремо, ізольовано, такої дії не дадуть. З точки зору застосування ММЦС, суб'єктні цінності – це операціональні дескриптори регуляційної функції свідомості, оскільки відображають рух внутрішніх ціннісних утворень від сприймання й оцінки ситуації і самооцінки власних можливостей у ній до прийняття рішення про дії та вчинки. Основні властивості суб'єктних цінностей: 1) здатність внутрішньо регулювати діяльність, поведінку та особистісний розвиток; 2) обумовленість індивідуальним ціннісним досвідом; 3) здатність забезпечувати стійкість та індивідуальну своєрідність особистості; 4) адаптаційна гнучкість, що проявляється в актуалізації чи, навпаки, нівелюванні ціннісності окремих конструктів відповідно до зміни життєвої ситуації і життєвих завдань; 5) недеklarативність, дієвість суб'єктних цінностей, що забезпечується взаємною підтримкою моральнісних і діяльнісних цінностей.

Суб'єктні цінності – це індивідуальне утворення, детерміноване індивідуальною історією життя людини, її власним життєвим досвідом. Психосемантичне моделювання дозволяє показати, що нібито одна й та ж цінність, скажімо, доброта чи творчість, у різних людей може означати зовсім різні речі. Так, у свідомості однієї людини конструкт «творчість» корелює із такими діяльнісними цінностями як «оригінальність мислення», «нестандартний підхід до вирішення задачі», «почуття нового» тощо. Одночасно «творчість» може корелювати й з моральнісними цінностями, як от «доброта», «прагнення робити користь людям» тощо. У іншій ж людини

семантичне поле конструкта «творчість» окреслюється такими діяльними цінностями як «кмітливість», «дотепність», «вміння показати себе», а кореляційні зв'язки з моральними цінностями взагалі можуть бути відсутні. Отже, зрозуміло, що одна й та ж цінність у різних людей може позначати зовсім різні поняття і по-різному впливати на їх поведінку.

15. Ціннісна криза. Види ціннісної кризи: локальні, глобальні. Кризова резистентність

Зміст життєвої кризи, якщо дивитися на неї крізь призму ціннісної свідомості, полягає у тому, що цінності, які сформувалися у людини на певному етапі життя, вступають у суперечність з можливістю задоволення потреб особистості на новому витку розвитку. Для

472

психологічного дослідження важливим є насамперед те, що життєва криза є феноменом внутрішнього суб'єктивного світу людини, а цінності є одиницею дослідження свідомості, які піддаються експериментальному вивченню і математичному моделюванню.

Життєві кризи в рамках запропонованого суб'єктно-ціннісного підходу до аналізу свідомості можуть розглядатися на двох рівнях – як локальні і як глобальні.

16. Локальна ціннісна криза – це криза однієї або кількох значимих цінностей. Проведене нами психосемантичне дослідження ціннісної свідомості творчо обдарованих людей показало, що їх ціннісна сфера складна і структурована. Це означає, що при оцінці творчих чи життєвих ситуацій творча особистість послуговується чималою кількістю понять (15-30), які мають високу значимість і взаємодіють у складній системі взаємозв'язків. На певному життєвому етапі деякі з цих цінностей через певні причини можуть втратити значимість, спричинивши моральнісну чи діяльнісну локальну ціннісну кризу.

17. Локальна діяльнісна криза – це стан, який переживає творча особистість тоді, коли якийсь прийом діяльності, що завжди давав бажані результати, виявляється неефективним на новому витку творчості. Ця криза проявляється у тимчасовому спаді результативності творчості.

Зазначимо, що критерієм ефективності чи неефективності

може бути не лише результатом, як об'єктивний показник діяльності, а й внутрішні вимоги творчої особистості до оригінальності, новизни, «інтелектуальної елегантності» методу, з допомогою якого цей результат був отриманий. Знецінення однієї цінності не веде до загальної перебудови ціннісної свідомості. Вихід з кризового стану здійснюється за рахунок реконструювання потрібної діяльній цінності, ресурсом для чого є фонд наявних цінностей і стратегій творчої діяльності. Для прикладу можна взяти стратегії технічної творчості, виділені академіком В.О. Моляко. На певному етапі розвитку творчу особистість перестає задовольняти стратегія аналогізування чи комбінування, хоча вони й забезпечують кінцевий результат. Поступово перевага надається реконструюванню як найбільш «творчій» стратегії. Кризові явища долаються уже наявними і закріпленими у свідомості людини засобами шляхом переструктурування діяльній цінностей, коли місце конструктора, що втратив значимість, займає інший, який є ефективнішим в актуальній ситуації.

18. Глобальна діяльній криза настає тоді, коли всі або більшість видів діяльності, які були значимими для людини, через різні причини (звільнення з роботи, вихід на пенсію тощо) втрачають свою цінність. Графічне зображення семантичного простору ціннісної свідомості людини ніби сплющується, наближаючись до осі моральній цінностей. Моральній цінності, зберігаючи високу значимість, втрачають свою опору; вони не можуть бути реалізовані і людина втрачає контроль над своїм життям.

Творча діяльність за таких обставин є важливим ресурсом для реанімації ціннісної сфери людини. Це стає можливим за рахунок таких властивостей творчості, як орієнтація на процес, на новизну, оригінальність, стратегічне мислення тощо. При цьому власне предмет творчості має досить відносно ціннісне значення; в цьому сенсі творча людина забезпечує собі високий ступінь свободи у будь-яких життєвих обставинах, оскільки завжди у змозі відшукати замітники (хоча, звісно, не завжди рівноцінні) предмету своєї творчої діяльності.

19. Локальній моральній криза розвивається за вже описаним алгоритмом. Як показують результати наших досліджень, у житті майже кожної творчої людини рано чи пізно

відбувається криза, пов'язана з ціннісним переростанням людей з безпосереднього контактного оточення. Обдарована особистість на певному етапі стає самотньою, оскільки через свій стрімкий творчий розвиток відривається від цінностей колишніх друзів, а нових серед людей «свого творчого рівня» не набуває через свідому чи несвідому конкуренцію з ними. Типовим, але не зовсім ефективним виходом із цієї кризи є заміна реальних друзів віртуальними. Це, як правило, люди, з якими дружили, але втратили контакт ще в юності, або ж видатні люди, які не входять до контактного оточення, але до яких подумки звертаються за підтримкою. Локальна моральнісна криза, як і діяльнісна, минає внаслідок переструктурування ціннісної свідомості і не пов'язана з виробленням кардинально нових цінностей.

20. Глобальна моральнісна криза може бути може бути викликана різними причинами,

473

серед яких можуть бути і кардинальна ціннісна переорієнтація суспільства, і важкі життєві розчарування. Діяльнісні цінності людини втрачають моральнісно-смыслову опору, а відтак втрачають і свою «дієвість» – регуляційну здатність і суб'єктні властивості. Зазначимо, що для творчих людей ресурсом для подолання глобальної моральнісної кризи є творча діяльність, поцінування якої іншими людьми, на наш погляд, сприяє процесу переоцінки старих цінностей і вироблення нових.

21. Глобальна ціннісна криза виникає тоді, коли людині не вдалося віднайти конструктивних методів подолання моральнісної чи діяльнісної кризи. Оскільки моральнісні і діяльнісні цінності взаємопов'язані (на рівні математичної моделі – це кореляційні зв'язки), то втрата значимості (факторного навантаження) одних цінностей веде до втрати ціннісного статусу й інших. Ціннісна природа людини «не терпить порожнечі», яка мусить заповнитися іншими цінностями, наприклад, релігійно-езотеричними. Але вихід з кризи такого типу вдається відшукати не всім.

Можна виокремити два види кризової резистентності в залежності від схеми ціннісної регуляції.

22. Суб'єктно-ціннісна кризова резистентність зустрічається у людей з когнітивно складною структурою

ціннісної свідомості, наприклад, у творчо обдарованих особистостей. Кризові суперечності долаються завдяки пластичності, здатності до переструктурування суб'єктних цінностей, які внутрішньо визначають активність людини відносно незалежно від зовнішніх обставин.

23. Ситуаційно-нормативна кризова резистентність характерна для пересічних людей, ціннісна свідомість яких просто-напросто змінює своє змістове наповнення в залежності від змін життєвої ситуації шляхом пристосування до нових норм і цінностей.

24. Ціннісний конфлікт – це внутрішня неузгодженість особистісних цінностей, яка блокує регуляційні механізми особистісного саморозвитку. Виходячи із дуальної природи факторно-семантичного моделювання, можна говорити два види ціннісних конфліктів: **формальні**, які визначаються математичними показниками й залежностями, й **змістові**, в основі яких неузгодженості у семантичному наповненні ціннісних конструктів.

25. Формальний конфлікт – термін, який позначає спосіб розташування ціннісних конструктів (у різних квадрантах двомірної факторно-семантичної моделі). Це означає, що вони мають значимі обернені кореляційні зв'язки, іншими словами, є суперечливими, протилежними, конфліктними. Як правило, генетично ці ціннісні конструкти пов'язані з окремими особами, які за своїми цінностями не вписуються у загальний ряд контактного референтного оточення.

26. Змістовим конфліктом ми називаємо випадки, коли на факторно-семантичній моделі розташовуються поряд, а отже, мають тісні кореляційні зв'язки, ціннісні конструкти, які за змістом, а іноді навіть і за модальністю, є несумісними. При поглибленому семантичному аналізі найчастіше виявляється, що ці відмінності пояснюються індивідуальними особливостями смислу, який люди вкладають у те чи інше поняття. Лише незначна частина таких випадків пов'язана із перцептивними і смисловими деформаціями ціннісної свідомості.

Комплексний підхід до математично-семантичних залежностей, який здійснюється у руслі суб'єктно-ціннісного аналізу, дозволяє говорити про чотири види ціннісних конфліктів.

27. Випадковий ціннісний конфлікт характеризується тим, що ціннісні конструкти, які мають негативну кореляцію з основними цінностями і низькі факторні навантаження, є до певної міри випадковими чи неактуалізованими і їх при аналізі можна не брати до уваги.

28. Діяльнісні ціннісні конфлікти, як правило, відображають *ситуацію вагання*, пов'язану з вибором способів чи стратегій діяльності, і у більшості випадків не є деструктивними. Але в деяких випадках, більшою мірою у тих, що пов'язані з захисною ідентифікацією зі значимими особами, ці конфлікти можуть бути руйнівними. Боротьба тих способів діяльності, які зростали разом з особистістю, і привнесених ззовні іноді призводить до діяльнісних криз.

29. Моральнісні ціннісні конфлікти свідчать про те, що на змісти ціннісної свідомості людини впливає дві чи більше груп референтних осіб, які мають різнонаправлену ціннісну спрямованість.

474

30. Суб'єктно-ціннісні конфлікти виникають у тих випадках, коли одна чи кілька цінностей мають значиму обернену кореляцію одночасно із діяльнісними і моральнісними цінностями із суб'єктно-ціннісного ядра особистості. Це, залежно від змістової семантики і життєвої значимості опозиційних ціннісних груп, може відображати процеси зміни ціннісних пріоритетів особистості, переоцінки цінностей, зміни катарсичного характеру. Отже, не дивно, що суб'єктно-ціннісні конфлікти зустрічаються нечасто.

Конфліктність ціннісної свідомості, її суперечливість є джерелом не лише криз, але й розвитку, механізмом якого є ціннісний обмін.

31. Ціннісний обмін – це інтеракційний механізм розвитку ціннісної свідомості особистості, який оснований на рефлексії особистісних якостей і вмінь, взаємному визнанні досягнень і ціннісній ампліфікації, що забезпечують всім учасникам міжособистісної взаємодії ціннісно-мотиваційне взаємопідкріплення активності, спрямованої на підтримання дефіцитних компонентів здібностей безпосередньо в процесі діяльності.

Ціннісний обмін – це процес, для характеристики якого найбільшою мірою підходить відома психологічна формула «тут і тепер». Він відбувається спонтанно і ним досить непросто управляти. Власне, як і по відношенню до більшості психологічних процесів, можна говорити лише про створення умов для його розвитку. Наприклад, креативно збагачене середовище сприятиме подоланню суперництва та міжіндивідуальної конкуренції на користь збагачення ціннісної свідомості у процесі співробітництва. Таким чином ціннісний обмін може забезпечувати ціннісну підтримку особистості, але це відбувається далеко не завжди через поліфакторність і синергетично-ймовірнісну природу інтеракційної взаємодії.

32. Здібності з точки зору ціннісного обміну – це ресурс особистісного розвитку людини, який полягає: 1) в актуальній здатності ефективно здійснювати певні дії в плані вирішення життєвих завдань; 2) в усвідомленій зримій, реальній можливості цієї здатності досягнути. Перше досягається рефлексією вмінь і результатів діяльності, друге – рефлексією життєвої ситуації, власних особистісних властивостей і ціннісного досвіду саморозвитку.

33. Ціннісна підтримка – це різновид спеціально організованої психологічної допомоги, спрямованої на гармонізацію суб'єктних цінностей людини, їх актуалізацію чи видозміну з метою саморозвитку особистості в процесі вирішення життєвих завдань.

Типові ситуації, де потрібна ціннісна підтримка:

1. Недостатній рівень розвитку суб'єктності, коли регуляційні схеми значною мірою задаються соціальними нормами та експектаціями. При цьому руйнується самоідентичність особистості і виникають внутрішні ціннісні конфлікти.
2. Недостатній розвиток рефлексії, коли людина неповною мірою усвідомлює як свої життєві завдання, так і внутрішні та зовнішні ресурси для їх виконання.
3. Диспропорції у структурі суб'єктних цінностей, коли на суб'єктно-ціннісному рівні регуляції бракує моральнісних чи діяльнісних цінностей для того, щоб регуляційні схеми були ефективними. Згадані цінності відшукуються у власному ціннісному досвіді або ж з опорою на цей досвід розвиваються, формуються. При цьому, як правило, йдеться не про радикальні зміни ціннісної свідомості, а про

радикальні зміни у регуляції діяльності, пов'язаної з розвитком особистості.

Щоб цінності, що прищеплюються, не були відторгнутими ціннісною свідомістю особистості, потрібно дотримуватися ряду правил:

- ресурси для ціннісної підтримки мають відшукуватися у ціннісній свідомості тієї людини, якій вона надається;
- привнесені, або актуалізовані, відрефлексовані цінності мають складати меншу частину від усіх, що беруть участь у ціннісній регуляції (у наших емпіричних дослідженнях ця частина не перевищує третини), і мають бути усвідомлені, узгоджені та прийняті людиною;
- цінності, які актуалізуються у процесі ціннісної підтримки, мають бути діяльнісно ствердженими. Іншими словами, людина має робити і рефлексувати реальні дії та вчинки, щоб упевнитися у позитивних бажаних змінах;
- критеріями ефективності ціннісної підтримки є гармонізація і визначеність, ціннісна безконфліктність особистісного розвитку, які контролюються ММЦС. Досягнення ж певних утилітарних ситуаційно-зумовлених цілей як критерій ефективності ціннісної підтримки

475

може розглядатися лише на нижчих рівнях ціннісної регуляції.

Ціннісна підтримка застосовується у тих випадках, коли ціннісна свідомість перебуває у кризових станах чи характеризується внутрішньою конфліктністю. Як регуляційний механізм ціннісна підтримка може бути означена як система впливів, спрямованих на узгодження й розвиток тих морально-сміслових та діяльнісно-операційних компонентів ціннісного досвіду особистості, які утворюють внутрішній суб'єктно-ціннісний ресурс, що є основою для розвитку здібностей, необхідних для вирішення життєвих завдань. З точки зору процедури ціннісна підтримка надається у такій послідовності:

- 1) створення факторно-семантичної моделі ціннісної свідомості клієнта за допомогою ММЦС і виявлення джерел ціннісної конфліктності чи ціннісного дефіциту;
- 2) відшукування у ціннісному досвіді клієнта чи, на крайній випадок, у його життєвій ситуації ціннісних ресурсів

(референтних, діяльнісних, моральнісних), які могли б сприяти особистісному зростанню;

3) реконструювання ціннісної свідомості за допомогою ММЦС, яке здійснюється разом з клієнтом і дозволяє останньому створити реалістичну програму саморозвитку.

Сфери застосування методики моделювання ціннісної свідомості

ММЦС є досить ефективним психологічним інструментом тоді, коли потрібно виявити індивідуальну своєрідність особистості та джерела її саморозвитку. Особлива ефективність методики проявляється у тих випадках, коли регуляційні процеси людини детермінуються не зовнішніми ситуаційними чинниками, а внутрішніми – суб'єктно-ціннісними. Йдеться про особливі типи людей, здатних до самоактуалізації і тривалого збереження особистісної спрямованості: творчо обдарованих, революціонерів-дисидентів, романтиків, вчених-одинаків тощо. Зрозуміло, що не можна міряти мірками звичайних, нормалізованих опитувальників незвичайних людей, які не лише своїми діями і вчинками, але й способом життя виходять за межі пересічних норм.

Застосування ММЦС як методики, що реконструює і актуалізує особистісно-ціннісні ресурси людини, є досить ефективним у тренінгах особистісного зростання та професійного саморозвитку.

Ще один напрямок застосування ММЦС – це консультаційна і психотерапевтична робота. ММЦС не тільки дозволяє реконструювати причини особистісних криз, а й відшуковувати у ціннісному досвіді клієнта ресурси для їх подолання. При цьому клієнт бере активну участь у цьому процесі, що актуалізує його суб'єктно-детерміновану активність, спрямовану на вирішення проблем.

Методика може застосовуватися в широкому віковому діапазоні: від дошкільного віку і до вивчення ціннісної свідомості літніх людей. Це стало можливим завдяки використанню спеціальних прийомів рангування, наприклад, з допомогою розкладання картинок і карток, що полегшує утримання у свідомості й оцінку певних конструктів і референтних осіб. Результати такого дієво-операційного рангування дослідник переносить у матриці і піддає факторному аналізу.

Опис методики моделювання ціннісної свідомості (ММЦС)

Мета: створення факторно-семантичної моделі ціннісної свідомості особистості і отримання ряду проміжних даних (показників самооцінки, оцінок референтних осіб за значимими конструктами, даних про значимість ціннісних конструктів, про їх інтеркореляції і зв'язки з провідними факторами, про їх семантичне наповнення та ін.) для реконструкції суб'єктно-ціннісних регуляційних процесів особистості.

Форма проведення: всі етапи дослідження можуть проводитися як у груповій, так і в індивідуальній формах.

Необхідні матеріали й устаткування бланки для зазначення біографічних подій і подієвих груп, складання матриці. Комп'ютери та пакети статистичної обробки даних і створення факторно-семантичних моделей ціннісної свідомості (рекомендується STATISTICA 6.0), принтери чи демонстраційні екрани для презентації матеріалів досліджуваним.

476

ПРОЦЕДУРА ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження за ММЦС складається з кількох етапів: **біографічно-рефлексивного, ціннісно-генеруючого, рефлексивно-оцінного, етапу факторно-семантичного моделювання та інтерпретаційного** етапу. У випадках, коли ММЦС використовується не тільки для діагностики, а й для надання психологічної допомоги, додається етап **ціннісної підтримки**.

I. БІОГРАФІЧНО-РЕФЛЕКСИВНИЙ ЕТАП – у свідомості досліджуваних актуалізуються важливі життєві події і причетні до них референтні особи, а відтак, і ціннісний досвід особистості.

Один із основних принципів суб'єктно-ціннісного аналізу, який лежить в основі цього етапу, – це **принцип збереження цінностей**. Ціннісні стратегії раніших періодів життя залишають слід назавжди. Вони не зникають навіть у тих випадках, коли виявляються неефективними в нових умовах.

Залишаючись неактуалізованими, вони все ж впливають на розвиток ціннісної свідомості, і людина може знову повертатися до них, коли життєва ситуація зміниться.

Завдання цього етапу – актуалізувати у свідомості людини її основні життєві цінності. Зробити це не так просто, як здається на перший погляд. Ціннісна свідомість розвивається. З часом одні цінності стають значимішими, інші – відходять на другий план. Розвиваючись, людина робить переоцінку цінностей, формулює для себе нові життєві стратегії. З огляду на це, ми маємо спочатку актуалізувати *ціннісний досвід* людини, насамперед, через пригадування важливих подій і вчинків, які визначали життєвий шлях.

Основним дослідницьким методом є **біографічно-рефлексивна бесіда**. Основні прийоми біографічної бесіди розроблені О.І. Кульчицькою, В.О. Моляко, Н.А. Логіною М.О. Рибніковим. Якщо дозволяє час, то для виокремлення подієвих груп (людей, які були важливими для особистості в тих чи інших життєвих подіях) краще використовувати варіант біографічної бесіди, розроблений Є.І. Головахою та О.О. Кроником як складову частину методики «Каузометрія».

План біографічно-рефлексивної бесіди можна розробити й самостійно, але варто пам'ятати, що його питання мають охоплювати всі грані життя, а не якусь вузьку проблемно-орієнтовану сферу. Цілісна будова свідомості вимагає цілісних, а не фрагментарних підходів до її моделювання. У протилежному випадку, коли ми реконструюємо окремих проблемно-орієнтований фрагмент свідомості, то ризикуємо переоцінити проблему, не побачити її справжніх місця й ролі в структурі ціннісної свідомості, а з іншого боку, – ризикуємо не помітити й тих внутрішніх суб'єктних ціннісних ресурсів, які містяться у ціннісній свідомості і якими можна скористатися для вирішення проблеми.

Основна вимога до проведення біографічно-рефлексивної бесіди – це налаштування досліджуваного на серйозну й тривалу роботу над аналізом власної біографії. Важливо, щоб він усвідомив, що все те, що відбувалося в минулому, певним чином позначилося на його особистості (навіть незначні, на перший погляд, події могли спричинити до серйозних зрушень у ціннісній свідомості аж до переоцінки цінностей). З іншого боку, важливо переконати, що біографія не зводиться до

інституціональних подій (вступ до школи, до вузу, призов до армії тощо)). Досить продуктивною є робота в групі, коли досліджувані вчаться одне в одного ділитися спогадами і не соромитися їхньою, як багатьом здається, незначущості. Для початку можна попросити пригадати найперший спогад і в обговоренні спробувати відділити його від пізніших нашарувань (оцінок і розповідей інших людей, видозмін у свідомості досліджуваного), які хочеш - не хочеш, а з'являються з часом. Варто наголосити на цьому як на притаманних для всіх людей властивостях пам'яті. Принагідно, враховуючи вік і рівень розвитку досліджуваного та проблеми, з якими він звернувся, можна зупинитися на витісненні та інших механізмах психологічного захисту.

Мета: *біографічно-рефлексивної бесіди:* актуалізувати рефлексивні здібності, здатність сприймати життєві події і людей, до них причетних (подієві групи) як таких, що позначилися на розвитку, на формуванні ціннісної сфери досліджуваних.

Тривалість біографічно-рефлексивної бесіди: не менше 2 годин.

477

Труднощі й помилки: типові такі:

- переважання формальних інституціональних подій і не виокремлення тих, що є дійсно важливими для особистісного розвитку;
- виокремлення як референтних осіб винятково родичів чи тих, з якими перебували у ситуаціях ділової взаємодії.

Результат *біографічно-рефлексивної бесіди:* **список референтних осіб** (від 10 до 20 і більше осіб), які так чи інакше були причетні до розвитку ціннісної свідомості досліджуваного (можна брати по кілька осіб з подієвих груп з кожного п'ятирічного відрізка). Це необхідно для подальшої процедури дослідження. Отримані дані фіксуються у спеціальному бланку.

Бланк для фіксації подієво-референтних груп
(заповнюється в процесі біографічно-рефлексивної бесіди)

Інструкція (може використовуватися як план для спрощеного варіанту біографічно-рефлексивної бесіди): «Спробуйте пригадати життєві події, випадки, враження, які вплинули на Ваше становлення як особистості (хоча б три для кожного вікового періоду). Пригадайте двох-трьох людей, які були важливими для Вас у кожній події. І події, і прізвища Ви за бажанням можете зашифрувати, але так, щоб потім могли відтворити їх для себе».

Віковий період	Події, випадки, враження	Референтні особи (які допомагали, сприяли чи може й іноді заважали, з оцінкою яких рахувалися)
2-5 років		
6-10 років		
11-15 років		
16-20 років		
21-25 років		
96-100 років		

478

II. ЕТАП РЕКОНСТРУКЦІЇ ЦІННІСНОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ актуалізує ціннісні конструкти у свідомості досліджуваних.

З позицій суб'єктно-ціннісного аналізу тут реалізуються **принципи людиноцентризму цінностей та індивідуальної унікальності цінностей**. Носіями цінностей є люди, а предметний світ є лише посередником стосунків між ними.

Досліджувані генерують ціннісні конструкти шляхом порівняння осіб, референтних саме для них, а для позначення цих конструктів використовують слова, словосполучення чи навіть речення зі свого активного словникового запасу. Це слова, якими вони звикли мислити і висловлювати найважливіші для себе думки.

Завдання цього етапу – актуалізація у свідомості досліджуваного значимих людей, тих, які справили вплив (і не обов'язково позитивний) на їх життя, і цінностей, що з цими людьми, а через них – і з самим суб'єктом, пов'язані.

Теоретичною основою для операціоналізації завдань цього етапу є **принципи відображеної і втіленої суб'єктності**, розроблені А.В. Петровським і В.А. Петровським.

Основним **дослідницьким прийомом** є процедура порівняння в тріадах, запропонована Дж. Келлі, хоча можна використати й інші прийоми. Досліджуваним пропонується порівнювати життєво-референтних осіб та себе і на основі цього порівняння виділяти якості і характеристики, які мають властивості життєвих цінностей.

Мета порівняння в тріадах: актуалізація у свідомості основних ціннісних уявлень і конструктів досліджуваних.

Труднощі й помилки: заповнення репертуарної сітки вимагає напруженої роботи думки, тому й супроводжується помилками, серед яких типові такі:

- «однослівність» виявлених ціннісних конструктів. Як правило, у цьому випадку втрачається їх семантичне наповнення, а відтак, індивідуальна своєрідність. Високий в цілому рівень освіченості людей нерідко служить їм недобру службу при заповненні репертуарної сітки. Прагнення до категоризації часто призводить до того, що в той один-єдиний термін, яким позначається конструкт ціннісної свідомості, не завжди вкладаються всі нюанси останнього. З цих причин досліджуваним рекомендується позначати конструкти словосполученнями чи навіть реченнями і не уникати якихось власних, нехай навіть і «кострубатих» термінів. Головне, називаючи конструкт, якомога точніше відобразити смисл, який у нього вкладається. У цьому зв'язку психологу доречно перепитувати клієнта і уточнювати значення того чи іншого

ціннісного конструкта, порівнюючи його з протилежним полюсом чи апелюючи до характеристик носіїв цих конструктів і тих ситуацій, в яких вони проявляються.

- Пряма антонімічність протилежних полюсів. Тут потрібно звертати увагу досліджуваного на інструкцію, адже встановлюються відмінності не між словами, а між людьми.
- Шаблонність виокремлених конструктів і їх «несуттєвість». Не втомлюватися тактовно звертати увагу досліджуваного на інструкцію.

Результат роботи: список із 15 і більше ціннісних конструктів.

Критерії для кваліфікації оцінного конструкта як ціннісного:

- його належність до діади разом з «Я»;
- особистий вибір його досліджуваним як важливого, значимого.

479

Репертуарна сітка для виявлення ціннісних конструктів²

Я та референтні особи															Оцінні конструкти	
Я															Виявлений полюс	Протилежний полюс

² Ми віддаємо перевагу слову «сітка» перед більш уживаними термінами «решітки» і «гратки». Це слово семантично більше підходить до аналізу свідомості вільного суб'єкта і, до того ж, підкреслює засадничі та процедурні відмінності ММЦ від методу особистісних конструктів Дж. Келлі.

цінностей. Різні ціннісні конструкти мають неоднакову значимість для людини і можуть змінювати її під тиском тих життєвих завдань, які вона перед собою ставить чи які виникають ситуативно.

480

Мета: актуалізувати рефлексивні процеси, спрямовані на усвідомлення відмінностей у рівні цінності окремих конструктів.

Дослідницький прийом: заповнення оцінної сітки. При заповненні оцінної сітки важливі показники самооцінки: наскільки високо досліджуваний оцінив вираженість у себе того чи іншого конструкта. У цьому зв'язку може розглядатися і розширений варіант оцінної сітки, який передбачає більшу кількість конструктів, ніж ті, що увійдуть до матриці для факторизації. Тобто для створення факторно-семантичної моделі ціннісної свідомості беруться тільки актуалізовані цінності, ті, що мають високий і реалістичний рівень самооцінки. Такий підхід виправданий, коли йдеться про підбір кандидатур для виконання якогось локального завдання, про окрему життєву ситуацію. Якщо ж йдеться про більш загальні завдання, про життєві домагання людини, про особистісний розвиток, то конструкти з низькою самооцінкою є ресурсами саморозвитку і можуть згодом стати для людини об'єктами для самовдосконалення.

У тих випадках, коли виокремлюються конструкти, що з погляду психолога є досить важливими, але при цьому досліджуваний співвідносить їх з іншими людьми, а не з собою, то іноді їх теж можна вносити до оцінної решітки. Факторно-семантичне моделювання згодом виявить їх низьку значимість, що фактично є показником декларативності цінності, або ж навпаки, може виявитися неусвідомлювана чи спотворена захисними механізмами значимість.

Відбір конструктів і значимих осіб для складання оцінної сітки – це складний і творчий процес, який залежить від завдань дослідження і вимагає певного рівня кваліфікації дослідника. Але досвід застосування методики свідчить про те, що найкраще, коли основним арбітром при доборі конструктів є

приклади цих процедур, а для тих, хто захоче познайомитися з ними детальніше, можна

482

знайти необхідні матеріали у посібниках викладачів нашої кафедри.⁵

На основі факторного аналізу матриці Я + референтні особи x особистісні цінності створюється факторно-семантична модель ціннісної свідомості, яка дає можливість досліднику і досліджуваному наочно побачити і проаналізувати зміст та структуру ціннісної свідомості. Аналіз спрямовується не лише на розгляд факторно-семантичних залежностей. Крім цього, він може включати дані, отримані на всіх етапах застосування ММЦС. У поле аналізу можуть включатися кількість і якість біографічних подій, їх хронологічний розподіл, співвідношення і якість обраних для аналізу і відкинутих ціннісних конструктів тощо.

Для уточнення змісту конструктів можна використати прийом зіставлення конструкта з протилежним полюсом, що дозволяє «довизначити» конструкт, відійти від соціальних кліше і наблизитися до суб'єктивного сприймання досліджуваного.

Важливе значення для інтерпретації має самооцінка досліджуваного за тим чи іншим конструктом. Можна виокремити принаймні два непростих для інтерпретації поєднання: 1) низька вираженість конструкта у досліджуваного і при цьому висока кореляція із одним з провідних факторів; 2) висока самооцінка досліджуваного за цим конструктом і при цьому низька, така, що наближається до нуля, його значимість у просторі основних факторів. У першому випадку можна говорити про цінність як ідеал, до якого людина прагне, а у другому – про декларовану, неактуалізовану, ізольовану цінність, регуляційний потенціал якої поки що через певні причини обмежений.

Потрібно пам'ятати, що факторний аналіз не належить до строгих статистичних процедур. Його переваги в іншому, а

---

⁵ Музика О.Л. Курсові роботи з психології: навчальний посібник. – К.: «Освіта України», 2009. – 104 с.

Климчук В.О. Математичні методи у психології: навчальний посібник. – Житомир, 2006. – 160 с.

саме в наочному представленні тенденцій. Фактор вибудовується не на математичній сумі окремих показників, а на сумі і кількості зв'язків (кореляцій) між цими показниками. Це нагадує процеси свідомості: не та думка найзначиміша в регуляції поведінки, яка найправильніша (і сам досліджуваний визнає її найправильнішою), а та, яка має більшу кількість асоціацій, зв'язків зі звичками, з приємними спогадами, з поведінковими стереотипами. Всі знають про шкоду паління...

Труднощі й помилки:

- страх перед факторним аналізом як таким, страх перед цифрами. За своєю природою цей страх точно такий самий, як страх перед комп'ютером чи мобільним телефоном. І долається він так само. Трішки зусиль – і факторний аналіз стане і звичним, і необхідним.
- намагання підмінити змістовий, теоретичний, власне психологічний компоненти аналізу формальними математичними залежностями.

Результат факторно-семантична модель ціннісної свідомості, середні значення, матриця інтеркореляцій, факторні навантаження.

V. ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ ЕТАП

Аналіз та інтерпретацію отриманих даних можна умовно розбити на декілька підетапів, які можуть перетинатися у реальному дослідженні залежно від його завдань.

1. Аналіз та інтерпретація формально-структурних показників і математичних залежностей:

- Факторизується матриця чи ні, яка кількість факторів? Якщо фактор один – це свідчить про недиференційовану, незрілу ціннісну свідомість; коли в ньому зібрані винятково моральнісні або ж діяльнісні цінності – це свідчення ціннісної кризи.
- Чи є ціннісні конструкти, які можна віднести до суб'єктних цінностей за формальними ознаками? Скільки їх?
- Чи проглядається конфліктність ціннісної свідомості, які її причини?
- Які зв'язки простежуються між референтними особами на рівні кореляційного аналізу, на рівні факторного аналізу (тут потрібно використати процедуру транспонування матриці

(див.: Музика О.Л. Курсові роботи з психології: навчальний посібник. – К.: «Освіта України», 2009. – С. 82)).

483

Індексологічний аналіз

Формули для обрахування ряду числових індексів дозволяють до певної міри стандартизувати інтерпретаційні процедури. Окремі індекси можна отримати ще на етапі збору даних для створення факторно-семантичної моделі. У цьому відношенні досить інформативною є матриця (Я+ціннісно-референтні особи) $\times$ ціннісні конструкти.

Введені загальні принципи та окремі прийоми застосування індексів дозволяють порівнювати індивідуальні показники і встановлювати певні закономірності розвитку особистості в групі.

До таких індексів можна віднести **індекс референтності окремих осіб, індекс референтної самооцінки, індекс ціннісної когнітивної складності, індекс модальності ціннісної свідомості, індекс ціннісної єдності індивіда з групою** тощо.

Індекс референтності окремих осіб вираховується за формулою $I_{PE\Phi(x)} = \frac{\sum C_{(x)}}{\sum C_{\max}}$, де $\sum C_{(x)}$ – сума балів, яка виставлена досліджуваним певній особі, у даному випадку – x , а $\sum C_{\max}$ – максимально можлива сума.

Індекс референтної самооцінки $I_{PC} = \frac{\sum C_{\text{інд}}}{\sum C_{\max}} \cdot 100\%$, де $\sum C_{\text{інд}}$ – сума самооцінок досліджуваного, а $\sum C_{\max}$ – максимально можлива сума самооцінок по виділених ним самим ціннісних конструктах.

Індекс ціннісної когнітивної складності: $I_{ЦКС} = \frac{C_{\text{інд}}}{C_{\max}}$, де $C_{\text{інд}}$ – кількість ціннісних конструктів, згенерованих людиною, а $C_{\max}$ – максимально можлива кількість конструктів. Цей індекс також можна використати як груповий, зокрема, з метою порівняння різних груп за рівнем ціннісної когнітивної складності. Формула буде такою: $I_{ЦКС(гр)} = \frac{\sum C_{\text{інд}}}{C_{\max(гр)}}$, де $\sum C_{\text{інд}}$ – сума ціннісних конструктів, згенерованих всіма членами групи, а $C_{\max(гр)}$ – максимальна

кількість конструктів, яка могла бути згенерована групою.

Індекс модальності вираховується за формулою:

$I_M = \frac{C_{(+)} - C_{(-)}}{C}$, де $C_{(+)}$ – це кількість конструктів позитивної модальності, які виділив досліджуваний, $C_{(-)}$ – кількість конструктів негативної модальності, C – загальна кількість виділених конструктів.

Індекс I_M , як видно з формули, може бути як із додатнім знаком, так із від'ємним, і характеризувати в цілому модальність ціннісної спрямованості особистості. Зазначимо, що в залежності від завдань дослідження, індекс модальності можна визначати окремо для виявленого і протилежного полюсів конструкта.

Індекс ціннісної єдності індивіда з групою:

$I_{цгг} = \frac{\sum(C_{1ци} + C_{2ци} + \dots + C_n)}{\sum C_{инд}}$, де $\sum(C_{1ци} + C_{2ци} + \dots + C_n)$ – сума виділених

індивідом цінностей, які зустрічаються і в інших членів групи, $\sum C_{инд}$ – сума всіх виділених індивідом цінностей.

Індекс особистісної значимості конструкта (Іозк)

належить до тих показників, які не можна отримати простими обчисленнями. Здебільшого, цей індекс дозволяє виявляти конструкти, які уособлюють ідеальні цінності чи привнесені, а не ті, що безпосередньо

484

регулюють поведінку. Перевірити, чи справді такий конструкт має реальний суб'єктно-регулюючий потенціал можна лише перевіривши його кореляцію з провідними факторами. Він може бути або тісно пов'язаним з іншими конструктами, і при цьому його факторне навантаження буде високим, або ж ізольованим і мати низький рівень зв'язків з іншими конструктами, відповідно, низьку регуляційну здатність.

До речі, конструкт, який, виходячи з оцінної сітки, має не дуже високі значення, за рахунок взаємозв'язків з іншими конструктами може займати високе місце у складі фактора і в цілому мати високий регуляційний потенціал. У цьому й полягає перевага факторного моделювання ціннісної свідомості, що воно відображає сукупну взаємодію ціннісних утворень, а не ізольовану дію окремих чинників. Факторно-

семантичне моделювання відображає синергетичну природу свідомості, показує, як утворюється «порядок із хаосу», дозволяє з певною мірою умовності відтворити мінливу «чуттєву тканину», «потік» свідомості.

2. Аналіз психосемантичних показників.

- З яких конструктів складаються суб'єктні цінності?
- Чи збалансовані вони структурно і за змістом?
- Які їх семантичні зв'язки?
- Який зміст насправді може приховуватися за словесною оболонкою?

3. Аналіз регуляційного потенціалу ціннісної свідомості і ресурсів розвитку.

- Яких конструктів бракує у ціннісній свідомості, щоб залагодити ціннісні конфлікти?
- Які прогалини у структурі суб'єктних цінностей?
- Які ресурси у вигляді незначимих ціннісних конструктів можна включити у процеси особистісного саморозвитку?
- Які конструкти потрібно відшукати у ціннісному досвіді чи навіть привнести, щоб підняти рівень регуляційного потенціалу і намітити тенденції до особистісного зростання?

VI. ЕТАП ЦІННІСНОЇ ПІДТРИМКИ.

Основні принципи, які тут реалізуються, – це **принцип конгруентності** і **принцип розвитку** ціннісної свідомості. Аналіз факторної моделі, отриманої на попередньому етапі, дозволяє оцінити зміст і структуру ціннісної свідомості людини *дискретно*, тобто на певний момент її життя, пов'язаний з конкретною життєвою ситуацією. Для того, щоб виробити стратегії поведінки саме в цій ситуації, людина актуалізує у свідомості пов'язані з нею цінності. Іншими словами, має місце явище конгруентності свідомості і зовнішньої ситуації. Принцип розвитку ціннісної свідомості відображає той факт, що цінності особистості не залишаються незмінними. Життєвий досвід змушує людину відкидати одні ціннісні стратегії і формувати нові, продуктивніші.

Завдання ціннісної підтримки полягає в тому, щоб допомогти клієнту відрефлексувати й усвідомити ті особистісні цінності, які можуть стати основою для його особистісного

зростання. Глибина ціннісного досвіду, широта відображення у ньому різних сторін людських відносин є тією психологічною диспозицією, яка характеризує рівень психологічної готовності до сприймання нових знань, до їх «вмонтовування» у систему особистісно-професійних цінностей. Важливим ресурсом є переосмислення і переоцінка ціннісного досвіду, долання психологічного блокування і захисних механізмів.

Ціннісна підтримка і повторне факторно-семантичне моделювання – взаємопов'язані процеси, в яких вирішальне значення має участь і власна активність клієнта. Операціональна суть ціннісної підтримки полягає в перемоделюванні ціннісної свідомості клієнта на основі його ж ціннісних конструктів і референтних осіб таким чином, щоб досягти якомога більшої відповідності з його життєвими завданнями та планами саморозвитку і при цьому не вступити в нездоланні суперечності з його самоідентичністю.

Послідовність надання ціннісної підтримки.

1. Виявлення проблемних моментів з допомогою методики моделювання ціннісної свідомості:

485

- а) кризових явищ;
  - б) конфліктності;
  - в) дефіцит або порушення структури суб'єктних цінностей.
2. Пошук ресурсів у власних особистісних (діяльнісних і моральнісних) цінностях та референтних особах:
    - а) виокремити кілька референтних осіб (але не більше третини від усіх, які є в матриці) з контактного або можливого контактного оточення, ціннісне наближення до яких сприяло б вирішенню поточних життєвих завдань і особистісному зростанню;
    - б) виокремити і назвати їх провідні цінності (можна знову застосувати метод тріад).
  3. Переструктурування матриці і створення нової факторно-семантичної моделі ціннісної свідомості:
    - а) замінити в оцінній сітці до третини референтних осіб і ціннісних конструктів;

- б) провести факторний аналіз і отримати нову факторно-семантичну модель ціннісної свідомості та всі інші цифрові та графічні дані, необхідні для її аналізу.
4. Провести повторний аналіз ціннісної свідомості клієнта:
- а) постійно звертати увагу клієнта на те, що всі дані було взято з його ціннісного досвіду, що він є справжнім автором цієї моделі, а психолог просто зобразив її, «сфотографував»;
  - б) проаналізувати разом з клієнтом тенденції у вирішенні проблемних моментів: зменшення кількості конфліктних цінностей, збільшення кількості моральнісних чи діяльнісних цінностей, подолання кризових явищ, появу суб'єктних цінностей, які є ресурсним потенціалом для вирішення життєвих завдань;
  - в) за необхідності факторно-семантичне моделювання можна повторити, внівши додаткові зміни у список референтних осіб чи ціннісних конструктів і перезаповнивши оцінну сітку.
5. Складання досліджуваним (з допомогою і в присутності психолога) реалістичного, деталізованого плану саморозвитку
- а) план має передбачати реальні дії, спрямовані на активізацію ціннісного обміну з референтними особами (зустрічі, спільні проекти, співпраця);
  - б) у плані мають бути відображені реальні дії та вчинки, спрямовані на ствердження новопривнесених цінностей;
  - в) мають бути терміни і критерії для оцінки якості виконання запланованого.

Діагностичні можливості та обмеження

ММЦС дає можливість реконструювати ціннісну свідомість особистості шляхом створення факторно-семантичної моделі. Методика дозволяє використовувати різноманітні індекси для опису числових залежностей та конструювати нові.

ММЦС є менш ефективною у таких випадках:

- 1) у досліджуваних простежується тенденція до ситуаційно-нормативної регуляції поведінки, тобто щоразу при зміні життєвої ситуації вони керуються зовсім іншими ціннісними

- пріоритетами. У таких випадках межі прогностичності ММЦС не виходять за межі тієї чи іншої конкретної ситуації;
- 2) коли рівень рефлексії досліджуваних недостатній. Не варто недооцінювати етап рефлексивно-біографічної бесіди;
  - 3) коли рівень дослідницьких та інтерпретаційних умінь недостатній, щоб актуалізувати активність досліджуваного як «співдослідника». У цьому зв'язку застосування ММЦС подібне до психоаналізу: перед тим, як аналізувати когось, психолог має сам пройти психоаналіз; досліджуваний має бути особистісно зацікавленим у дослідженні за допомогою ММЦС. Окрім бажання, важливий і час, який заздалегідь потрібно оговорювати.

486

16.2. ПРИКЛАД ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО ЗАВДАННЯ З КУРСУ «ПСИХОЛОГІЯ ЦІННІСНОЇ СВІДОМОСТІ»

Клієнтський запит

До психолога соціально-психологічної служби звернувся студент-першокурсник: «Я раніше любив вчитися, а зараз втратив будь-який інтерес до навчання. Сам не знаю, що зі мною коїться. Розумію, що вчитися треба, а зосередитися на заняттях не можу».

Обов'язкова програма при виконанні завдання

1. *Проведіть дослідження за методикою ММЦС.*
2. *Проаналізуйте факторно-семантичну модель ціннісної свідомості.*
3. *Визначте напрямки ціннісної підтримки.*
4. *Проаналізуйте разом з клієнтом зміни в ціннісній свідомості після надання ціннісної підтримки.*

ХІД РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ ЗАВДАННЯМ

I. ЕТАП ПЕРВИННОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

1.1. Категоріально-термінологічне до визначення проблеми, з якою звернулися до психолога

Клієнт. Я раніше любив вчитися, а зараз втратив будь-

який інтерес до навчання. Сам не знаю, що зі мною коїться. Розумію, що вчитися треба, а зосередитися на заняттях не можу.

Психолог. Чи немає у Вас зараз якихось екстраординарних проблем, які відволікають Вас від навчання?

Клієнт. Нібито ні. Все, як завжди, але того інтересу, який був раніше, вже немає.

Психолог. Я так розумію, що раніше Вам подобалося вчитися. А від чого найбільше задоволення Ви отримували?

Клієнт. Бувало по-різному. Це і схвальні відгуки друзів, і високі оцінки улюблених вчителів, і можливість перевірити свою пам'ять. Мені подобалося вивчати великі шматки тексту і дивувати цим учителів.

Психолог. А чи не здається Вам, що всього того, що так подобалося у школі, зараз, коли Ви стали студентом, Вам не вистачає?

Клієнт. Так, і ,чесно кажучи, я розгублений. Не знаю, що робити.

Психолог. Знаєте, кожна людина багатогранна. Я впевнений, якщо докласти зусиль, то можна відшукати такі грані Вашої особистості, які більше відповідатимуть умовам навчання у вузі, ніж ті стратегії, які Ви виробили у школі. Мабуть, частина проблеми міститься у новій життєвій ситуації – навчання у вузі, а частина, погодьтеся, у Вас, у Вашій свідомості, у Ваших стратегіях учіння і в цінностях, заради яких Ви це робите. Оскільки ми не можемо змінити світ, який навколо нас, принаймні, не можемо зробити цього швидко, то що нам залишається?

Клієнт. Змінити себе.

Психолог. Давайте спробуємо.

1.2. Формування реалістичних очікувань у людини, яка звернулася за допомогою, та визначення напрямків практичної роботи психолога

Опис меж компетенції

Психолог. У процесі роботи не будуть застосовуватися сугестивні методи, вправи на розвиток учбових умінь. Вся робота буде спрямована на те, щоб Ви розібралися в собі,

відшукали внутрішні ресурси, склали програму саморозвитку. Від того, як ви будете її виконувати, залежить ефективність нашої з Вами роботи.

487

Визначення напрямків практичної роботи

Напрямок практичної роботи	Обґрунтування
Дослідницька робота	<i>Реконструкція ціннісної свідомості за ММЦС</i>
Консультаційна робота	<i>Надання ціннісної підтримки Допомога у виробленні програми саморозвитку</i>

Перелік очікуваних результатів

Психолог. Працюючи разом, ми реконструюємо Вашу ціннісну свідомість, виокремимо проблеми, пов'язані зі зміною ставлення до учбової діяльності, а також Ваші внутрішні ресурси, які можна залучити для вирішення цих проблем.

II. ПЛАНОВО-ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП

2.1. Аналіз власного досвіду виконання подібних завдань при вивченні навчальних дисциплін та проходженні практик

Дисципліна	Модуль	Тема	Зміст питань
Загальна психологія	Вступ до психології	Проблеми розвитку психіки та свідомості	Психіка та свідомість. Структура свідомості.
	Загальна характеристика особистості	Активність і спрямованість особистості	Активність особистості та її життєва позиція. Спрямованість особистості як система мотивів її поведінки.
Вікова психологія	Психологія юності	Психологічні особливості становлення особистості в юнацькому віці	Характеристика провідної діяльності в юнацькому віці. Особливості розвитку пізнавальних процесів та мотивів учіння в юнацькому віці.
Педагогічна психологія	Психологія навчання	Психологія учіння	Учіння як процес специфічної пізнавальної діяльності людини. Структура процесу учіння. Мотиви учіння. Психологічний аналіз управління учбовою діяльністю. Шляхи активізації та оптимізації процесу учіння.
Психологія мотивації та емоцій	Психологія мотивації	Мотивація навчальної діяльності	Сила мотиву та ефективність діяльності. Мотиваційний потенціал різних видів стимуляції. Мотивація навчальної діяльності студентів.

Дисципліна	Модуль	Тема	Зміст питань
Основи психотерапії та психологічного консультування	Зміст та організація психологічної допомоги	Консультативно-терапевтичний процес: підготовка та проведення	Підготовчий етап консультативно-терапевтичної роботи. Психодіагностичний етап.
Психологія ціннісної свідомості	Психологія ціннісної свідомості	Методи дослідження ціннісної сфери особистості	Ідеографічні методи дослідження ціннісної свідомості особистості. Методи математичного моделювання свідомості.
		Застосування ММЦС у консультаційній роботі	Особливості індивідуального та групового застосування ММЦС. Можливості адаптації ММЦС до завдань консультаційної роботи.

488

2.2. Підбір і аналіз літератури та формулювання припущень про причини виникнення проблеми

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
Навчально-методична та довідкова література	
Васьківська С.В. Основи психологічного консультування: Навчальний посібник. – К.: Четверта хвиля, 2004. – 256 с.	Описуються організація процесу індивідуального консультування та технологія консультативної взаємодії.
Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-ое, испр. изд. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.	Аналізуються індивідуальні особливості смислової регуляції і смислової сфери особистості. Особистісні цінності і потреби розглядаються в структурі смислової регуляції особистості.
Психотерапия: Учебник для вузов / Л. Бурлачук, А. Кочарян, М. Жидко. – СПб.: Питер, 2003. – 220 с.	Психологічна підтримка клієнта розглядається як інструмент зрілості психотерапевтичних стосунків. Вказується на важливість вибору «золотої середини» для підтримки, що залежить від багатьох факторів (від складності проблеми, можливостей індивіда з її вирішення, мотивації змін тощо).
Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1987. – 236 с.	Описується метод особистісних конструктів, розроблений Дж. Келлі. Конструкт розуміється як такий компонент свідомості, що вироблений і перевірений досвідом самої людини. Представлені різні варіанти репертуарних решіток та приклади аналізу й інтерпретації результатів.
Фахова періодична література	
Будинайте П.Л., Корнилова Т.В. Личностные ценности и личностные предпочтения субъекта // Вопр. психологии. – 1993. – №5. – С. 99-105.	Аналізуються особистісні цінності як смисли, стосовно яких суб'єкт самовизначився і які формуються та проявляються в актуальній регуляції рішень суб'єкта про віддання

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
	переваги.
Вербицкий А.А., Бакшаева Н.А. Проблема трансформации мотивов в контекстном обучении // Вопр. психол. – 1997. – №3. – С. 12-22.	Мотиваційний синдром (МС) розглядається як одиниця аналізу мотиваційної сфери суб'єкта. Аналізуються пізнавальні та професійні мотиви, які є відносно незалежними складовими єдиного – загального – МС навчальної діяльності, що відображає динаміку взаємних трансформацій цих мотивів.
Музыка О.Л. Тренинг ціннісної підтримки розвитку учбових здібностей студентів // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Зб. наукових праць УДПУ ім. П.Г.Тичини. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – Вип. 22. – С. 76-82.	Розглядаються принципи та етапи організації тренінгу ціннісної підтримки розвитку учбових здібностей студентів. У контексті розв'язання ПОЗ особливий інтерес представляють описані принципи опори на ціннісний досвід людини та зняття ціннісної конфліктності.
Осницкий А.К. Проблемы исследования субъектной активности // Вопр. психол. – 1996. – №1. – С.5-19.	Саморегуляція діяльності і суб'єктний досвід розглядаються як основи суб'єктності. Акцентується увага на зверненні до аналізу
489	
	суб'єктного досвіду (операціонального, ціннісного, рефлексивного, досвіду звичної активізації, співпраці) як умови реалізації суб'єктної активності.
Чирков В.И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека // Вопр. психол. – 1996. – №3. – С. 116-132.	Описуються стани зовнішньої, внутрішньої мотивації та амотивації. Порівнюються наслідки зовнішньої та внутрішньої мотивації. Аналізуються зміни уявлень про локус особистісної причинності.
Юпитов А.В. Проблематика и особенности психологического консультирования в вузе // Вопр. психол. – 1995. – №4. – С. 49-55.	Аналізуються типові проблеми, що виникають у навчальній діяльності студентів, з-поміж яких проблеми цілей і мотивів учіння.
Вузькоспеціалізована література	
Асмолов А.Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа. – М.: Смысл, 2001. – 416 с.	Розглядається психологічна підтримка як сприяння розвитку особистості.
Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.	Відповідно до принципу інтегральної суб'єктності здійснюється аксіопсихологічна інтерпретація змістів персональних переживань, персонального вчинку, хронотропних режимів функціонування ціннісно-сміислової свідомості. Аналізуються аксіопсихологічні джерела методу моделювання в психології особистості.
Лушин П.В. Личностные изменения как процесс: теория и практика. – Одесса: Аспект,	Дається психологічний аналіз особистісних змін та їх проектування в системі освіти.

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
2005. – 334 с.	
Петренко В.Ф. Психосемантика сознания. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 208 с.	Представлені результати теоретичного і експериментального дослідження структур індивідуальної свідомості методом побудови суб'єктивного семантичного простору. Описується психосемантичний підхід до дослідження мотивації.
Славская А.Н. Личность как субъект интерпретации. – Дубна: Феникс+, 2002. – 240 с.	З позицій суб'єктного підходу розглядається інтерпретація та її функції. Зазначається, що одним з найважливіших параметрів при визначенні смислових систем свідомості є її ціннісний план.
Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості в межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 375 с.	Розглядається вікова динаміка особистісних дисгармоній, описуються стратегії розв'язання кризових ситуацій, можливості здійснення відповідальних виборів та особистісного зростання.
Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. – СПб.: Речь, 2000. – 320 с.	У розділі «Соціальна підтримка і феномени психологічного впливу» описуються дослідження процесів впливу і соціальної підтримки у виникненні і зменшенні когнітивного дисонансу.

490

Припущення щодо причин виникнення проблеми. Стратегії учіння, які були ефективні в загальноосвітній школі, виявилися неефективними у ВНЗ. Студент втратив мотиваційне підкріплення, яке було в результаті ціннісного обміну між ним і однокласниками, оскільки референтні стосунки у ВНЗ ще не склалися. Відсутні також референтні стосунки з викладачами і студентами-старшокурсниками.

2.3. Консультація з фахівцями

Потреби у консультації з фахівцями немає.

2.4. Складання розгорнутого плану виконання завдання, підбір методів та аналіз ресурсів

Етап роботи	Методи та процедури	Необхідні ресурси
-------------	---------------------	-------------------

Етап роботи	Методи та процедури	Необхідні ресурси
проведення дослідження за методикою ММЦС	<ul style="list-style-type: none"> - біографічно-рефлексивна бесіда; - заповнення репертуарної сітки; - заповнення оцінної сітки; - факторно-семантичне моделювання. 	<ul style="list-style-type: none"> - план проведення біографічної бесіди; - бланк репертуарної сітки; - бланки оцінної сітки; - програма STATISTICA.
аналіз факторно-семантичної моделі ціннісної свідомості	<ul style="list-style-type: none"> - змістовий та структурний аналіз ціннісних конструктів та тенденцій розвитку ціннісної свідомості 	<ul style="list-style-type: none"> - матриця інтеркореляцій; - факторні навантаження; - факторно-семантична модель ціннісної свідомості.
ціннісна підтримка і повторне факторно-семантичне моделювання ціннісної свідомості	<ul style="list-style-type: none"> - евристичний діалог з досліджуваним, що передбачає активізацію його активності як «співдослідника»; - методи ціннісної підтримки. 	<ul style="list-style-type: none"> - узагальнені результати дослідження; - навички психолога з актуалізації ресурсного потенціалу досліджуваного.

2.5. Передбачення проблемних моментів

Проблемні моменти	Причини виникнення	Можливості уникнення
Недостатня включеність клієнта у вирішення власної проблеми, намагання перекласти відповідальність за її вирішення на психолога	Сформовані раніше стратегії завченої безпорадності	Максимальне включення клієнта як в процес дослідження, так і в процес розробки програми саморозвитку
Відсутність у контактному оточенні осіб з необхідним референтним потенціалом	Загальний низький рівень адаптованості першокурсників до навчання у ВНЗ	При потребі можна залучити старшокурсників як фокус-групу або ж як учасників чи керівників адаптаційного тренінгу

2.6. Підготовка матеріалів, необхідних для виконання завдання

Для проведення дослідження за ММЦС заздалегідь готуються бланки для біографічного аналізу подієво-референтних груп, репертуарна сітка для виявлення ціннісних конструктів, оцінна сітка для створення факторно-семантичної моделі ціннісної свідомості та інструкції для досліджуваних.

491

III. ЕТАП ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

3.1. Збір емпіричних даних

За результатами проведення біографічної бесіди заповнюється бланк для біографічного аналізу подієво-референтних груп.

ЗАПОВНЕНИЙ БЛАНК ДЛЯ БІОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ ПОДІЄВО-РЕФЕРЕНТНИХ ГРУП

Віковий період	Події, випадки, враження	Референтні особи (які допомагали, сприяли чи може й іноді заважали, з оцінкою яких рахувалися)
2-5 років	Поїздка на море	Мама, тато
	Новий рік	Мама, тато
6-10 років	Закінчення року. Я - відмінник	М., П., С.
	Придбання велосипеда	П.
	Поїздка в Польщу	П.
	Розлучення батьків	А., Д.
11-15 років	Табір відпочинку	Ж.
	Палатки	А.С., Ж.
	Пр.вс.	Д., П.
	Радість зс.	Ж.Т., А.С., Ж.
	П.п.	Ж.Т., А.С.
16-20 років	Зустріч	А.
	Закінчення школи	Ж.Т., М., А.С.,
	Незалежне тестування	Ж.Т., Д.
	Вступ до університету	М., Д.
	Знайомство	Н.І., Ж., С.

У результаті бесіди досліджуваний виокремив 10 референтних осіб. Заповнюється репертуарна сітка та виокремлюються ціннісні конструкти.

ЗАПОВНЕНА РЕПЕРТУАРНА СІТКА ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ КОНСТРУКТІВ

Я	Д.	П.	М.	Ж.	А.	С.	Н.І.	Ж.Т.	А.С.							Виявлений полюс	Протилежний полюс
*	*															оптимізм	здоровий глузд
*				*												взаєморозуміння	недовіра
					*	*										підозрілість	довіра
*							*									прямолинійні	хитрість
*			*													гордість	простота
*								*								доброта	строгість
*								*								м'якість	строгість
*		*							*							авторитаризм	романтик
*								*								щедрість	жлобство
*						*		*								відкритість	скритність
	*	*														егоїзм	доброта
	*	*														підлабузництво	не подобається просити
*									*							позитивне мислення	падає духом
	*	*														самостійність	залежність
					*	*										комплекси	такий, як є

Після того, як зібрана вся необхідна інформація, починається обробка даних з використанням програми STATISTICA 6.0. Обраховуються інтеркореляції між конструктами, визначаються фактори та факторні навантаження.

Матриця для створення факторно-семантичної моделі ціннісної свідомості досліджуваного Р.															
	Взаєморозуміння	Довіра	позитивне мислення	Оптимізм	Відкритість	Прямолинійність	Комплекси	М'якість	Егоїзм	Доброта	Не подобається просити	Самостійність	Щедрість	Авторитаризм	Гордість
Я	8	9	7	9	8	9	4	8	3	9	3	5	9	9	8
Д.	2	3	2	9	8	2	8	1	10	3	8	10	1	8	5
П.	3	5	5	7	5	10	8	1	9	3	9	10	4	10	10
М.	5	5	4	8	8	10	1	9	1	7	3	4	9	10	10

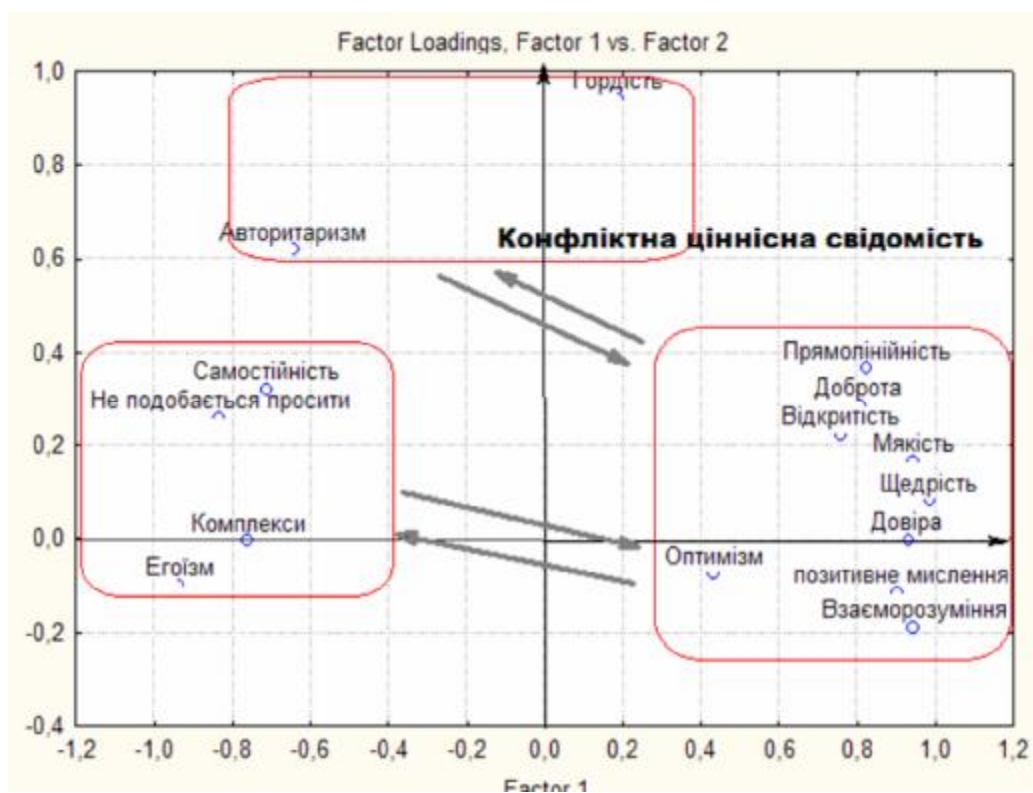
Ж.	8	9	8	7	9	9	3	6	3	4	2	6	9	6	8
А.	1	2	1	1	3	2	6	1	9	2	8	5	2	10	4
С.	3	2	1	9	3	2	8	1	10	2	4	7	2	10	4
Н.І.	5	7	7	5	7	10	8	7	1	7	2	6	7	8	5
Ж.Т.	8	9	8	9	9	10	3	9	2	8	3	3	10	6	4
А.С.	10	10	9	10	7	10	3	7	2	5	1	3	10	2	3

493

3.2. Аналіз та інтерпретація отриманих даних Кількісний та якісний аналіз дослідницьких даних

Для інтерпретації під рукою постійно мають бути такі дані: оцінна сітка, матриця інтеркореляцій, факторні навантаження та власне факторно-семантична модель ціннісної свідомості.

На підставі аналізу оцінної сітки можна стверджувати, що Р. має високу самооцінку за більшістю з виділених ним ціннісних конструктів (за винятком тих, які мають виражену негативну конотацію: «комплекси», «егоїзм», «не подобається просити»). Низька самооцінка й за конструктом «самостійність», який має позитивну конотацію і довкола якого, очевидно, прийдеться вибудовувати ціннісну підтримку, підвищуючи його ціннісність за рахунок конструкта «авторитаризм».

Рис.1. Факторно-семантична модель ціннісної свідомості досліджуваного Р. до надання ціннісної підтримки

Проаналізувавши факторно-семантичну модель ціннісної свідомості досліджуваного Р., бачимо, що жоден із конструктів не пов'язаний прямо з учбовою діяльністю. Це достатньо типова для неуспішних студентів картина деактуалізації фрустрованих цінностей. По-друге, ми маємо справу з конфліктною ціннісною свідомістю. Перший фактор біполярний. Це означає, що до системи значимих цінностей входять конструкти з оберненою кореляцією: «егоїзм» – «щедрість» (-0,93); «комплекси» – «позитивне мислення» (-0,51); «авторитаризм» – «м'якість характеру» (-0,42). Спостерігається також і змістова конфліктність («позитивне мислення» – «прямолінійність»). (Див. матрицю інтеркореляцій).

494

Результати факторного аналізу ціннісної свідомості досліджуваного Р.

	Factor1	Factor2	Factor3
Взаєморозуміння	0,941357	-0,191009	-0,170766
Довіра	0,931071	-0,064292	-0,214892
Позитивне мислення	0,902485	-0,041670	-0,244084
Оптимізм	0,433502	-0,075663	-0,640613
Відкритість	0,758873	0,221995	-0,307488
Прямолінійність	0,822919	0,365813	-0,096460
Комплекси	-0,762565	-0,086437	-0,303192
Мякість	0,944519	0,134519	0,221598
Егоїзм	-0,935010	-0,101083	-0,234698
Доброта	0,807863	0,286959	0,144505
Не подобається просити	-0,835060	0,259002	-0,133319
Самостійність	-0,710599	0,320049	-0,589615
Щедрість	0,986033	0,079538	0,081212
Авторитаризм	-0,643796	0,618177	0,319424
Гордість	0,089915	0,940105	-0,110009
Expl.Var	9,606137	1,791091	1,352301
Prp.Totl	0,640409	0,119406	0,090153

Аналіз факторних навантажень показує, що основу ціннісної свідомості складає один двополюсний фактор, який охоплює 64% дисперсії і представляє винятково моральнісні ціннісні конструкти.

Факторно-семантична модель ціннісної свідомості досліджуваного Р. показує наявність кризових явищ, які можна

віднести до діяльнійшої кризи. Її ознаками є відсутність або ж низький рівень значимості конструктів, які представляють сферу діяльнійших цінностей. У цьому випадку для самореалізації людині бракує інструментальних засобів.

Матриця інтеркореляцій ціннісних конструктів досліджуваного Р.

	Взаєморозуміння	Довіра	Позитивне мислення	Оптимізм	Відкритість	Прямолінійність	Комплекси	М'якість	Егоїзм	Доброта	Не подобається просити	Самостійність	Щедрість	Авторитаризм	Гордість
Взаєморозуміння	1,00	0,96	0,91	0,54	0,66	0,72	-0,68	0,80	-0,78	0,65	-0,82	-0,65	0,92	-0,76	-0,03
Довіра	0,96	1,00	0,98	0,41	0,72	0,81	-0,59	0,78	-0,80	0,69	-0,72	-0,54	0,91	-0,73	0,05
Позитивне мислення	0,91	0,98	1,00	0,36	0,69	0,86	-0,51	0,75	-0,79	0,65	-0,68	-0,48	0,88	-0,73	0,07
Оптимізм	0,54	0,41	0,36	1,00	0,48	0,27	-0,26	0,33	-0,20	0,32	-0,39	-0,04	0,36	-0,41	0,04
Відкритість	0,66	0,72	0,69	0,48	1,00	0,59	-0,57	0,73	-0,68	0,68	-0,49	-0,26	0,70	-0,48	0,25
Прямолінійність	0,72	0,81	0,86	0,27	0,59	1,00	-0,52	0,77	-0,81	0,70	-0,54	-0,40	0,86	-0,38	0,43
Комплекси	-0,68	-0,59	-0,51	-0,26	-0,57	-0,52	1,00	-0,77	0,71	-0,54	0,59	0,77	-0,81	0,40	-0,22
М'якість	0,80	0,78	0,75	0,33	0,73	0,77	-0,77	1,00	-0,97	0,91	-0,81	-0,76	0,94	-0,42	0,14
Егоїзм	-0,78	-0,80	-0,79	-0,20	-0,68	-0,81	0,71	-0,97	1,00	-0,83	0,83	0,73	-0,93	0,48	-0,13
Доброта	0,65	0,69	0,65	0,32	0,68	0,70	-0,54	0,91	-0,83	1,00	-0,61	-0,56	0,79	-0,20	0,20
Не подобається просити	-0,82	-0,72	-0,68	-0,39	-0,49	-0,54	0,59	-0,81	0,83	-0,61	1,00	0,72	-0,80	0,58	0,15
Самостійність	-0,65	-0,54	-0,48	-0,04	-0,26	-0,40	0,77	-0,76	0,73	-0,56	0,72	1,00	-0,73	0,46	0,29
Щедрість	0,92	0,91	0,88	0,36	0,70	0,86	-0,81	0,94	-0,93	0,79	-0,80	-0,73	1,00	-0,57	0,18
Авторитаризм	-0,76	-0,73	-0,73	-0,41	-0,48	-0,38	0,40	-0,42	0,48	-0,20	0,58	0,46	-0,57	1,00	0,45
Гордість	-0,03	0,05	0,07	0,04	0,25	0,43	-0,22	0,14	-0,13	0,20	0,15	0,29	0,18	0,45	1,00

495

Ціннісна підтримка

На етапі ціннісної підтримки актуалізуються діяльнісні ціннісні конструкти, пов'язані з учінням. У ході рефлексивної бесіди, що вибудовується на основі факторно-семантичної моделі ціннісної свідомості, з'ясовуються такі моменти: 1) сукупність умінь, якими володіє

досліджуваний; 2) дії та операції (в тому числі й мислительні), з яких складаються вміння; 3) перелік референтних осіб, яким небайдужі ті чи інші учбові вміння; 4) особистісні якості, які допомагають чи заважають у досягненні успіху в навчальній діяльності. Оскільки учбова діяльність студента пов'язана з його подальшими життєвими планами, вона має бути значимою для нього. Більшість проблем, які виникають у навчанні, пов'язані із фруструючим впливом неуспіху. При цьому ті ціннісні утворення, які вже були

закріплені в досвіді людини, знецінюються і витісняються. Завдання цього етапу полягає в першу чергу в тому, щоб відшукати їх, бо саме вони, а не нав'язані іззовні чужорідні для людини конструкти, і складають ціннісний ресурс розвитку здібностей. В описаному випадку досліджуваним було виділено ряд умінь і особистісних якостей, які він пов'язує з ситуаціями, коли йому вдавалося досягти успіхів у навчанні: *планування, розуміння (на противагу заучуванню), вміння доводити справу до кінця, наполегливість*.

Виявляються люди, оцінка якими навчальних досягнень є важливою для клієнта. Подальша робота спрямовується на інтеграцію в ціннісну свідомість ресурсного потенціалу клієнта у вигляді його власних особистісних цінностей.

Повторне факторно-семантичне моделювання ціннісної свідомості

Студенту пропонується вилучити з переліку ціннісних конструктів ті, які не сприяють навчальним досягненням і замінити тих людей, які є носіями цих якостей. На їх місце ставляться значимі для навчальної діяльності люди і конструкти, які, ще раз підкреслимо, взяті із досвіду реальних стосунків. Так, з матриці досліджуваного Р. було вилучено такі конструкти як «авторитаризм», «не подобається просити», «егоїзм» і замінено на «планування», «розуміння», «уміння співпрацювати», «наполегливість» тощо. До значимих осіб були включені викладачі і студенти з контактного оточення, які є референтними для досліджуваного.

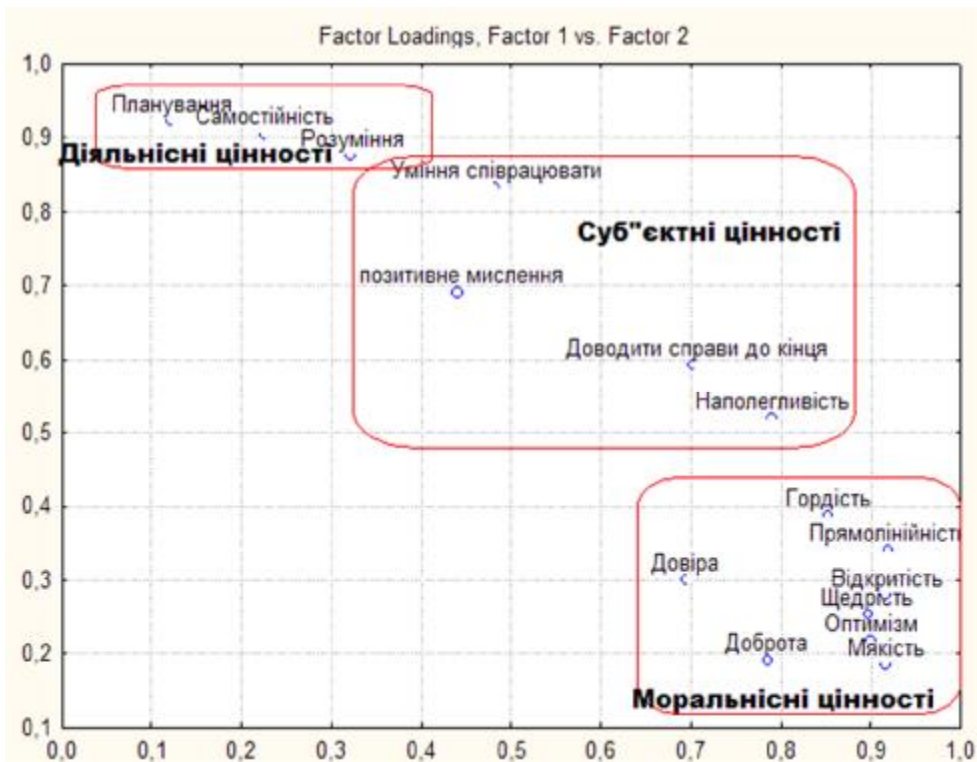
У результаті такої рефлексивної роботи, як правило, фіксуються зміни в оцінці вираження тих чи інших ціннісних характеристик значимих людей. Таким чином, зміна матриці, що піддається факторному аналізу, виявляється і у факторно-семантичній моделі ціннісної свідомості – змінюється не лише змістове наповнення конструктів, а й характер зв'язків між ними. Для порівняння можна взяти «гордість», яка разом з «авторитаризмом» складала другий фактор, а тепер співвідноситься з такими моральнісними конструктами як «доброта», «щедрість», «оптимізм». А «самотійність», яка була в групі конфліктних цінностей, тепер разом з «плануванням» і «розумінням» утворює фактор діяльнісних цінностей.

Розуміння	1,00	0,41	0,85	0,53	0,45	0,55	0,85	0,49	0,66	0,62	0,80	0,81	0,60	0,71	0,64
Довіра	0,41	1,00	0,35	0,65	0,72	0,75	0,64	0,58	0,69	0,64	0,46	0,43	0,73	0,58	0,68
позитивне мислення	0,85	0,35	1,00	0,69	0,54	0,62	0,78	0,48	0,67	0,64	0,51	0,67	0,64	0,73	0,56
Оптимізм	0,53	0,65	0,69	1,00	0,77	0,85	0,59	0,86	0,68	0,90	0,24	0,42	0,96	0,71	0,80
Відкритість	0,45	0,72	0,54	0,77	1,00	0,98	0,68	0,84	0,86	0,75	0,32	0,43	0,81	0,89	0,83
Прямолінійність	0,55	0,75	0,62	0,85	0,98	1,00	0,75	0,88	0,91	0,87	0,42	0,50	0,88	0,89	0,92
Співрацювати	0,85	0,64	0,78	0,59	0,68	0,75	1,00	0,52	0,92	0,69	0,82	0,81	0,64	0,79	0,76
М'якість	0,49	0,58	0,48	0,86	0,84	0,88	0,52	1,00	0,67	0,89	0,31	0,45	0,92	0,80	0,87
Доводити до кінця	0,66	0,69	0,67	0,68	0,86	0,91	0,92	0,67	1,00	0,77	0,64	0,63	0,72	0,84	0,87
Доброта	0,62	0,64	0,64	0,90	0,75	0,87	0,69	0,89	0,77	1,00	0,51	0,56	0,93	0,75	0,91
Планування	0,80	0,46	0,51	0,24	0,32	0,42	0,82	0,31	0,64	0,51	1,00	0,88	0,36	0,57	0,53
Самостійність	0,81	0,43	0,67	0,42	0,43	0,50	0,81	0,45	0,63	0,56	0,88	1,00	0,48	0,74	0,48
Щедрість	0,60	0,73	0,64	0,96	0,81	0,88	0,64	0,92	0,72	0,93	0,36	0,48	1,00	0,76	0,88
Наполегливість	0,71	0,58	0,73	0,71	0,89	0,89	0,79	0,80	0,84	0,75	0,57	0,74	0,76	1,00	0,76
Гордість	0,64	0,68	0,56	0,80	0,83	0,92	0,76	0,87	0,87	0,91	0,53	0,48	0,88	0,76	1,00

497

У результаті факторного аналізу виокремилися два фактори, один з яких на високому рівні значимості об'єднав цінності, які можна віднести до таких, що регулюють учбову

діяльність (планування (0,92), самостійність (0,90), розуміння (0,87)).

Рис. 2. Факторно-семантична модель ціннісної свідомості досліджуваного Р. після надання ціннісної підтримки

Частина з них мають тісні кореляційні зв'язки з високозначимими моральнісними цінностями, утворюючи таким чином суб'єктні цінності. Так, ціннісний конструкт «вміння співпрацювати» тісно корелює з конструктами «позитивне мислення» (0,78), «доводити справи до кінця» (0,92), «планування» (0,69). Семантичне наповнення конструкта «наполегливість» пов'язано з такими моральнісними конструктами як «прямолінійність» (0,89), «відкритість» (0,89), «гордість» (0,76), але при цьому він має тісні кореляційні зв'язки з такими діяльнісними, значимими для учіння, конструктами як «доводити справи до кінця» (0,84), «самостійність» (0,74), «позитивне мислення» (0,73). (Див. матрицю інтеркореляцій).

У результаті ціннісної підтримки ми отримуємо факторну семантичну модель ціннісної свідомості, в якій представлені ціннісні передумови для розвитку учбових здібностей. По-перше, знято конфліктність ціннісної свідомості: всі ціннісні конструкти перебувають в одному квадранті, що означає позитивні кореляційні зв'язки між ними. По-друге, модель відображає

498

наявність діяльнісних і моральнісних цінностей, які є основою для інструментальних і смислових компонентів мотивотворення. І, по-третє, модель відображає наявність групи суб'єктних цінностей, яка має високі показники кореляції як з фактором діяльнісних, так і з фактором моральнісних цінностей, забезпечуючи, таким чином, зв'язок між ними в процесі ціннісної регуляції саморозвитку учбових здібностей. Подібні факторно-семантичні поля характерні для людей, котрі демонструють досягнення в діяльності, які можна співвіднести з рівнем обдарованості.

Безперечно, побудована модель, хоча й створювалася на базі досвіду особистості, все ж більшою мірою відображає

потенціальні можливості розвитку, аніж реальні досягнення.

Коли йдеться про ціннісну регуляцію учіння, доцільно використовувати можливості навчальної діяльності для актуалізації і розвитку ціннісного ресурсного потенціалу особистості. Насамперед, йдеться про створення ситуацій успіху і взаємного поцінування досягнень, про розширення діапазону вмінь і мислительних дій, з одного боку, і моральних цінностей, – з іншого, які людина свідомо використовує як ресурс для особистісного саморозвитку.

IV. ЗВІТНО-ПІДСУМКОВИЙ ЕТАП

1.1. Представлення результатів людині, яка звернулася із запитом

Оскільки дослідження за ММЦС і особливо процедура ціннісної підтримки передбачають залучення клієнта як співдослідника, який разом із психологом відшукує у ціннісному досвіді моральнісні і діяльнісні ресурси для вибудови ефективних суб'єктно-ціннісних регуляційних схем, то якісь спеціальні процедури, щоб представляти результати дослідження, непотрібні.

Важлива особливість факторно-семантичного моделювання ціннісної свідомості – його наочність. Основним демонстраційним матеріалом є факторно-семантичні моделі ціннісної свідомості до і після надання ціннісної підтримки (див. рис.1., рис.2.).

Як показує практика, більшість досліджуваних у процесі роботи досить швидко навчаються розуміти, аналізувати разом з психологом моделі власної ціннісної свідомості, переживаючи при цьому почуття причетності і компетентності. Таке емоційне забарвлення процесу моделювання власної ціннісної свідомості, що супроводжується складними, на перший погляд, обчисленнями і графічними побудовами, сприяє актуалізації суб'єктної активності при побудові і виконанні програми саморозвитку.

V. ЕТАП САМОАНАЛІЗУ, ГРУПОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ ТА САМОРОЗВИТКУ (Приклад виконання студентом)*

Підсумкова рефлексія позитивних моментів (що саме вдалося зробити, чого досягти, від чого отримати професійне задоволення)

Що сподобалося? Відчуття того, що дещо вже вмію! Насамперед це факторний аналіз – швидко й точно. Непогано вдалося використати заготовки бланків для дослідження. І як люди раніше обходилися без флешок? Банк електронних заготовок – потрібна річ і на майбутнє: і для навчання, і для роботи. А ще вдалося вкластися в регламент при виступі. Насправді, коли знаєш, що сказати, часу багато не треба.

І нарешті, загальна атмосфера стає все більше професійною. Зовнішніми ефектами, як от мультимедія, купа цифр, Power Point, бездумний факторний аналіз, вже нікого не здивуєш. Було кілька глибоких і влучних запитань, і на деякі з них мені вдалося так само влучно відповісти, причому без підготовки, в режимі on-line: «Чи зникає ціннісний конфлікт після ціннісної підтримки? – Ні, не зникає, а переводиться з перманентної стадії на стадію залагодження, вирішення». Отримав кілька «прогладжувань» і уникнув кількох традиційних «уколів». Теж приємно!

Програма саморозвитку

Складові навчально-професійних умінь та професійно важливі якості, які потрібно було б розвинути	В чому полягали труднощі	План заходів для саморозвитку	Терміни	Критерії самоконтролю
Актуалізувати власний професійно важливий досвід	Втратив абсолютно необхідне вміння транспонувати матрицю. Добре, що пригадав, де про це написано.	Прочитати про транспонування матриць в керівництві до програми STATISTICA і виконати кілька практичних вправ.	10-15 червня 2010 р.	Знайти спосіб і використати це вміння при виконанні інших ПОЗ.
	Забув, як переводити текстові файли «doc» у формат PDF	Запитаю у Тетяни Бабіч, випробую, запишу алгоритм на флешку.	10 червня 2010 р.	
500				
Володіти обов'язковим мінімальним набором психологічних вправ та технік	Не вдається швидко підшукати слова для небанального поцінування досягнень однокурсників.	Переглянути прислів'я та афоризми (українські та латинські). Простудіювати книги: Словник іншомовних слів. – К.: Голов. ред. укр. рад. енциклопедії, 1977. – 775 с.; Українська афористика. – К.: Просвіта, 2001. – 320 с.	11 червня 2010 р.	Записати в робочий зошит перелік висловлювань, які можна використовувати при поцінуванні учбових дій.
Організувати взаємодію з клієнтом відповідно до ситуації збору даних	Не зразу вдалося, а може, й не вдалося зовсім схилити досліджуваного до точності у формулюванні конструктив. Їх смисл стає зрозумілим лише при семантичному аналізі.	Поставити обов'язкову вимогу формулювати ціннісні конструкти реченнями і «своїми словами» при виконанні подібних ПОЗ	До кінця навчального року	При написанні бакалаврської роботи обов'язково застосувати цей прийом та перевірити його ефективність.

* Приклад заповненої таблиці самоаналізу, групової рефлексії та саморозвитку подано у розділі «Особливості роботи над професійно-орієнтованим завданням з курсу «Загальна психологія».

